

Artistic Aesthetics of Jurisprudential Verses with an Emphasis on the Verses of Hijab

Sa'ideh Mumayyizi¹

1. Corresponding Author, PhD in Arabic Language and Literature, Adjunct Professor, Department of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Bu-Ali Sina University, Hamedan, Iran. Email: sa.momayezi@alumni.um.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Received: 30 July 2025
Revised: 24 September 2025
Accepted: 27 October 2025
Available Online: 1 November 2025

Keywords:
Verses of Hijab;
Aesthetics; Imagery;
Quranic Rhetoric;
Semantic Analysis.

Abstract

The jurisprudential verses of the Holy Quran, despite possessing aesthetic dimensions, have mostly been examined only from the perspective of deriving legal rulings. This study, employing a descriptive method and rhetorical analysis with a focus on the verses of hijab, seeks to demonstrate that these verses, in addition to their jurisprudential implications, employ a complex and purposeful network of rhetorical devices and figures of speech that directly enhance the persuasive, educational, and ethical aspects of the rulings. The results indicate that artistic imagery in these verses is neither accidental nor merely decorative; rather, in complete harmony with the context of legal legislation, it serves as an underlying and effective layer to facilitate understanding, emphasize importance, and create psychological readiness in the audience to accept religious obligations. Accordingly, figurative and aesthetic capacities such as metonymy (*kināyah*), simile (*tashbīh*), irony, verbal and semantic multiplicity, omission, repetition, contrast, grammatical shift (*iltifāt*), and *mushākalah* (assimilation) were identified and analyzed in these verses, each constituting a link in the chain of textual coherence and a factor in completing the process of semantic signification. The innovation of this research lies in integrating rhetorical studies with the jurisprudential content of the Quran and explaining the persuasive-educational functions of figures of speech in the verses of rulings (*Āyāt al-Aḥkām*).

Cite this article: Mumayyizi, S. (2026). Artistic Aesthetics of Jurisprudential Verses with an Emphasis on the Verses of Hijab. *Quranic Doctrines*, 23(43), 273-314. <https://doi.org/10.30513/qd.2025.7249.2601>

© The Author(s). Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

The jurisprudential verses of the Quran, especially those related to hijab, have typically been examined in exegetical and jurisprudential traditions solely from the perspective of deriving legal rulings, with little attention paid to their artistic and aesthetic dimensions. This is despite the fact that the Quran, even in legislating rulings, possesses a literary and rhetorical structure, and its jurisprudential messages are conveyed within a framework of imagery, verbal music, and artistic devices. From this perspective, the verses of hijab are not merely a set of behavioral commands but part of an educational-persuasive text that, through rhetorical devices, prepares the audience to understand and accept the ruling.

The main question of this research is: How do the verses of hijab convey their meaning and message, and what role do rhetorical devices play in strengthening the educational and persuasive dimension of the ruling? The importance of this issue lies in the fact that in the conventional approach to *Āyāt al-Aḥkām* (verses of rulings), the artistic structure of these verses is often overlooked, resulting in a one-dimensional image of the ruling on hijab. Paying attention to rhetorical layers can provide a deeper understanding of the relationship between ruling, education, and artistic expression in the Quran.

This research is based on the premise that the jurisprudential verses of the Quran cannot be fully understood apart from the general context of the surahs and the rhetorical context of the discourse. Therefore, the verses of hijab have been examined in connection with context, syntactic relations, word order, and rhetorical devices to show how simile, metonymy, repetition, and *iltifāt* (grammatical shift) shape the persuasive framework of these verses. Preliminary analysis indicates that these devices are not merely literary ornaments but purposeful tools for tempering the atmosphere of legislation, creating indirect persuasion, highlighting the message, and preparing the audience's mind.

The aim of the research is first to explain the aesthetic aspects of the verses of hijab and then to establish a link between rhetorical and jurisprudential Quranic studies—a link that can lead to a more multi-layered and humane rereading of the ruling on hijab and shed light on the educational capacities of these verses.

Method

This research is descriptive-analytical and based on the method of rhetorical study of the Quran. In the first step, the verses related to hijab in *Sūrat al-Nūr* and *Sūrat al-Aḥzāb* were collected and then examined using the "exemplary analysis" method; that is, each rhetorical device was identified in the text of the verse, after which its educational and persuasive function in connection with the legislation of the ruling on hijab was explained.

In the analysis section, four core rhetorical devices related to the verses of hijab—metonymy (*kināyah*), simile (*tashbīh*), repetition (*takrār*), and grammatical shift (*iltifāt*)—were selected. The criteria for selection were frequency of use, structural role in conveying the ruling, and the persuasive capacity of these elements. For each case, a rhetorical definition was first provided, followed by Quranic examples. The analysis is primarily based on a "layered reading" method:

each verse is examined on three levels—"meaning," "linguistic structure," and "educational function"—to clarify how the artistic components of the verse contribute to strengthening the jurisprudential message.

Results

The findings show that the verses related to hijab in the Quran, contrary to common belief, have a thoroughly artistic and rhetorical structure, and literary devices are purposefully employed to reinforce the jurisprudential message. The analysis of four main devices found in the text—metonymy, simile, repetition, and *iltifāt*—demonstrates that these elements are not decorative embellishments but educational and persuasive tools.

1) Metonymy (*Kināyah*): Conveying the Message without Explicit Threat

Metonymy in the verses of hijab is mostly used to create "gentle persuasion." Expressions such as "inna Allāha khabīrun bimā yaşna 'ūn" (Indeed Allah is aware of what they do) appear to be informative but indirectly imply warning and accountability. This method distances the discourse from verbal harshness and makes the educational message more influential.

2) Simile (*Tashbīh*): Pictorializing the Ugliness of Prohibited Behavior

The simile "tabarruj al-jāhiliyyah al-ūlā" (the display of the former jāhiliyyah) in *Sūrat al-Aḥzāb* is an example of visual warning. This image highlights the ugliness of excessive self-display in the audience's mind and, by referencing "jāhiliyyah," reminds of the danger of moral decline. Simile in these verses relies on the power of "image" to consolidate meaning, rather than direct argumentation.

3) Repetition (*Takrār*): Emphasis, Coherence, and Rhythm

In verse 31 of *Sūrat al-Nūr*, the repetition of pronouns and verbs both emphasizes the importance of the ruling and connects different levels of expression of the ruling, while also creating a rhythmic musicality that plays a decisive role in the oral transmission of the verse. These repetitions make the structure of the verse unified and the message more memorable.

4) Grammatical Shift (*Iltifāt*): Drawing Attention and Highlighting Key Points

Sudden changes in pronoun or address mode, seen in several verses, have a persuasive and alerting function. By breaking the normal flow of language, it directs the audience's attention to the more important part of the message and reinforces the sense of direct presence of divine address.

Overall, the findings indicate that the verses of hijab form a coordinated network of rhetorical devices that support the jurisprudential dimension of the verses and elevate the message from the level of behavioral command to the level of moral education and internal persuasion.

Conclusions

This research has shown that the verses related to hijab in the Holy Quran are not devoid of artistic aspects; rather, they contain within themselves an orderly and purposeful network of rhetorical and aesthetic devices that strengthen the jurisprudential message of the verses. These devices, from metonymy and simile to repetition and *iltifāt*, together form a "persuasive, educational, and psychological framework" that prepares the audience to accept the ruling.

Based on the findings, it can be concluded that:

- The legislation of rulings in the Quran has an artistic nature, and aesthetics are an inseparable part of the guidance process.

- The verses of hijab are presented within an artistic context, and this makes the understanding of the ruling deeper and more humane.
- Ignoring the rhetorical layers of the verses of hijab leads to a one-dimensional reading of hijab, whereas rhetorical analysis offers a multidimensional picture of this ruling.
- The aesthetics of the verses of hijab can strengthen the possibility of dialogue between rhetoric, exegesis, and jurisprudence and contribute to a more educational re-reading of religious rulings.

In sum, this research emphasizes that the jurisprudential verses of the Quran, including the verses of hijab, are only properly understood when, alongside meaning, ruling, and historical and social context, they are also read as an "artistic-persuasive text." Such a reading is neither a substitute for jurisprudence nor a rival to it, but a complement to it and a step toward a deeper understanding of the Quran's message for contemporary humanity.

Author Contributions

The author is the sole contributor to all stages of this research, including conceptualization, data collection and analysis, and writing of the manuscript.

Data Availability Statement

All sources used are cited in the references. No new empirical data were generated.

Acknowledgements

The author extends her sincere gratitude to the esteemed reviewers and the editorial team for their valuable efforts.

Ethical Considerations

Ethical considerations, including data fabrication, plagiarism, and any form of research misconduct, have been observed in this research.

Funding

This research received no funding from any institution.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest regarding the publication of this article.

Declaration on the Use of AI Tools

ChatGPT and DeepSeek artificial intelligence tools were used as assistants, with human approval, for English translation and literary editing of parts of the text. The author has reviewed and edited the output and takes full responsibility for the content of the published work.

زیبایی‌شناسی هنری آیات فقهی با تأکید بر آیات حجاب

سعیده ممیزی^۱

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات عربی، استاد مدعو دانشگاه بوعلی سینا، گروه زبان و ادبیات عربی، دانشکده ادبیات، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. رایانامه: sa.momayezi@alumni.um.ac.ir

چکیده

آیات فقهی قرآن کریم، به‌رغم دارا بودن جلوه‌های زیبایی‌شناختی، عمدتاً تنها از منظر استنباط احکام بررسی شده‌اند. این پژوهش با روش توصیفی و تحلیل بلاغی و با تمرکز بر آیات حجاب، در پی آن است که نشان دهد این آیات، افزون بر دلالت‌های فقهی، از شبکه‌ای پیچیده و هدفمند از صور خیال و شگردهای بلاغی بهره‌برده‌اند که به شکل مستقیم بر تقویت جنبه‌های اقناعی، تربیتی و اخلاقی احکام می‌افزایند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که تصویرآفرینی هنری در این آیات، امری تصادفی یا صرفاً تزئینی نیست، بلکه در انسجامی کامل با فضای تشریح احکام، به‌عنوان لایه‌ای زیرین و مؤثر در راستای تسهیل درک، تأکید بر اهمیت، و ایجاد آمادگی روانی در مخاطب برای پذیرش تکالیف شرعی عمل می‌کند. بر این اساس، ظرفیت‌های تصویری و زیبایی‌شناسان‌های همچون مجاز، تشبیه، کنایه، تعدد لفظ و معنا، حذف، تکرار، مقابله، الثفات و مشاکله، در این آیات شناسایی و تحلیل شد که هر یک، حلقه‌ای از زنجیره انسجام متن و عاملی در تکمیل فرایند دلالت معنایی به شمار می‌روند. نوآوری این پژوهش در تلفیق مطالعات بلاغی با محتوای فقهی قرآن و تبیین کارکردهای اقناعی - تربیتی صور خیال در آیات الاحکام است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۳/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۴/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۵

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۸/۱۱

کلیدواژه‌ها

آیات حجاب، زیبایی‌شناسی، تصویرسازی، بلاغت قرآن، تحلیل دلالی.

استناد: ممیزی، سعیده. (۱۴۰۵). زیبایی‌شناسی هنری آیات فقهی با تأکید بر آیات حجاب. آموزه‌های قرآنی، ۲۳(۴۳)، ۲۷۳-۳۱۴.

<https://doi.org/10.30513/qd.2025.7249.2601>

مقدمه

آیات فقهی یا آیات الاحکام به عنوان بخشی جدایی ناپذیر از قرآن کریم، مکمل نقش هدایت‌گری و تربیتی این کتاب آسمانی‌اند. این آیات در انسجامی کامل با سایر مباحث اعتقادی، اخلاقی و تاریخی بیان گردیده و به صورت پراکنده در سراسر قرآن آمده‌اند. خداوند متعال با حکمتی والا، بخشی جداگانه را برای آیات فقهی قرار نداده، بلکه در روندی طبیعی و متناسب با موقعیت، آن‌ها را در کنار دیگر آیات جای داده است. با این حال، رویکرد غالب به این آیات، شکلی متفاوت و عمدتاً مجزا از دیگر بخش‌های قرآن یافته است، به گونه‌ای که با تمرکز بسیار بر استنباط احکام فقهی، دیگر جنبه‌های آن‌ها مورد غفلت واقع شده است.

این نگرش تک بعدی حتی در دیدگاه سنتی درباره تعداد این آیات نیز انعکاس یافته است. در حالی که در گذشته، شمار آیات فقهی را حدود پانصد آیه (و گاه اندکی بیشتر یا کمتر) می‌دانستند، محققان معاصر بر این باورند که این شمارش ناشی از نگاهی محدود است. از منظر ایشان، افزون بر آیات مربوط به فروع عملی، آیات مرتبط با موضوعات اخلاقی و اعتقادی نیز می‌توانند در قلمرو مباحث فقهی گسترده قرار گیرند (صادقی فدکی، ۱۳۹۰، ص ۶۱). برای روشن تر شدن موضوع، می‌توان به این مثال توجه کرد: اگر متن یک سخنرانی را در نظر بگیریم، طبیعی است که لحن و صدای گوینده بسته به مقتضای کلام، بالا و پایین رود. اما آیا برای تحلیل و بررسی، منطقی است که این سخنرانی را تکه‌تکه کنیم و هر بخش را با روشی مجزا تحلیل نماییم؟ آیا درست‌تر نیست که کل سخنرانی را با روشی یکپارچه و زنجیره‌وار مطالعه کنیم، تا هر بخش، بخش پیشین را تکمیل نماید؟ ساختار و پیوند درونی سخنرانی یکی است و تنها به فراخور موقعیت، ظاهری متفاوت یافته است.

متأسفانه آیات الاحکام غالباً به صورت بخشی مجزا و منفک در نظر گرفته شده‌اند و همین امر سبب گردیده است تا نگرش به آن‌ها نیز متفاوت از دیگر آیات باشد و ابعاد دیگری غیر از جنبه فقهی، تا حد زیادی مورد بی‌توجهی قرار گیرند. این در حالی است که این آیات در زنجیره‌ای به هم پیوسته در کنار دیگر آیات قرار دارند و بنابه موقعیت، بیانی متفاوت یافته‌اند. آن‌ها نیز همچون دیگر آیات، از جنبه‌های تصویری و زیبایی‌شناختی متناسب با محتوای خود برخوردارند تا زمینه لازم را برای تحقق مقصود اصلی که در این آیات، اطاعت از اوامر و نواهی الهی است، فراهم آورند.

البته در حوزه نظر، برخی از ناقدان همچون سید قطب که از پیش‌گامان اصلی عرصه تصویرپردازی قرآنی است (مشکین‌فام و همکاران، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۱)، به صراحت به نبود تصویر در این آیات اشاره دارند:

» تصویر قانون بیان در این کتاب زیباست (قرآن کریم) که در تمام اهداف رعایت شده، جز در آیات تشریح، که طبیعی است (قطب، ۱۴۲۳، ص. ۹۰).

در مقابل، برخی دیگر همچون عصفور «شرح و توضیح» را از کارکردهای تصویر دانسته و گفته‌اند:

» تصویر نقش شرح و توضیح را ایفا می‌کند و این دو، پیش از مرحله افناع قرار دارند. هر که بخواهد دیگری را نسبت به معنایی خاص قانع کند، باید در آغاز، موضوع را برای او به روشنی شرح دهد و این کار باید به شیوه‌ای انجام پذیرد که مخاطب را به تصدیق و پذیرش موضوع برانگیزد (عصفور، ۱۹۷۴، ص. ۴۰۴).

البته او فراتر رفته و افزوده است:

» تصویر فنی به کارکرد شرح و توضیح در راستای هدف افناعی خود بسنده نمی‌کند، بلکه خود هدف را از راه مبالغه در معنا تحقق می‌بخشد (عصفور، ۱۹۷۴، ص. ۴۱۶).

سخن عصفور را می‌توان با کلام عبدالتواب تکمیل کرد که می‌گوید:

» از ویژگی‌های برجسته تصویر ادبی قرآنی که برای ما آشکار می‌شود، این است که به دو چیز کاملاً متحد و در عین حال، متمایز اشاره دارد؛ دو چیزی که در هیچ شرایطی از یکدیگر جدا نمی‌شوند و هریک جلوه و جلال خویش را بر دیگری می‌افزایند... و این دوگانگی در تصویر قرآنی چیزی نیست جز افناع عقلی در شرایطی که لذت وجدانی در آن محقق می‌گردد (عبدالتواب، ۱۹۹۸، ص. ۱۷۹-۱۸۰).

پس اگر «افناع عقلی» از ویژگی‌های تصویر قرآنی است، چه دلیلی دارد که در مباحث عقلی - فقهی قرآن تصویری وجود نداشته باشد؟ حقیقت آن است که این آیات نیز برای نفوذ در دل

و عقل مخاطب، سخت نیازمند اقتناع‌اند و از این رو، تصویر و دیگر جنبه‌های بلاغی ضروری هستند تا بستر لازم را برای اقتناع و پذیرش مخاطب فراهم آورند.

بر این اساس، پرسش‌های اصلی این پژوهش که با روش توصیفی - تحلیلی در پی پاسخ‌گویی به آن‌ها خواهد بود، به این شرح است:

۱. آیات فقهی مرتبط با حجاب، از چه الگوها و شگردهای مشخص تصویرآفرینی هنری (همچون مجاز، تشبیه، کنایه، تکرار، التفات و...) بهره برده‌اند؟
۲. کارکرد و نقش دلالتی هریک از این شگردهای بلاغی در تقویت، تبیین یا تسهیل فهم مضامین و احکام فقهی این آیات چیست و چگونه در راستای اقتناع و پذیرش مخاطب عمل می‌کنند؟

آیات حجاب: آیات حجاب مجموعاً ۱۱ آیه هستند که ۵ تای آن در سوره نور هستند و عبارت‌اند از آیات ۳۰، ۳۱، ۵۸، ۵۹، ۶۰. شش تای دیگر نیز در سوره احزاب هستند و عبارت‌اند از آیات ۳۲، ۳۳، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۹.

پیشینه تحقیق: با وجود این‌که آیات الاحکام قرآن کریم عمدتاً از منظر فقهی مورد توجه بوده‌اند، آثار پراکنده‌ای را می‌توان یافت که به جنبه ادبی این آیات نیز توجه کرده‌اند، که در اینجا به آن‌ها اشاره می‌شود.

در گام اول، به آثاری اشاره می‌کنیم که مستقیماً به حوزه حجاب پرداخته‌اند:

- ممیزی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه خود به سبک‌شناسی کل آیات حجاب پرداخته و با بررسی لایه به لایه سطوح زبانی، مختصات سبکی این آیات را استخراج کرده است.
- ممیزی و همکاران (۱۴۳۶) در مقاله خود، زبان آوایی آیات حجاب را بررسی کرده و جوانب هماهنگی بین موسیقی و مضمون را روشن ساخته‌اند.

■ ممیزی و همکاران (۲۰۱۴) در مقاله خود، نظام فواصل (نظیر سجع در سایر متون) در آیات حجاب را بررسی کرده و نشان داده‌اند که مضمون در تغییر فاصله‌ها نقش تعیین‌کننده‌ای دارد.

- ممیزی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله خود به بررسی گفتمانی دو آیه ۳۰ و ۳۱ سوره نور (از آیات حجاب) پرداخته‌اند. ایشان در پی ارائه نمونه‌ای بوده‌اند که نشان دهد چگونه در بررسی یک جزء کوچک نیز می‌توان کل‌نگری را حفظ کرد.

در گام بعدی، به آثاری اشاره می‌کنیم که مرتبط با مقاله حاضر، سایر آیات فقهی را بررسی کرده‌اند:

■ میمندی و همکارش (۱۳۹۶) در مقاله خود به تبارشناسی واژه قرآنی «صلاه» پرداخته‌اند. ایشان در این پژوهش دلالتی، به حوزه معنایی این واژه پرداخته و اشاره کرده‌اند که مفهوم «ملازمت و انعطاف» در تمامی مشتقات این واژه از قبیل «تَصَلَّیْتَهُ» یا «إِقَامَةُ الصَّلَاةِ» مشترک است.

■ معین و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله خود و بر پایه سبک‌شناسی لایه‌ای، به بررسی فنوسمانتیک آیات جهاد پرداخته‌اند. از دیدگاه ایشان، آرایش و چینش واژگان برگرفته از «جهاد»، به همراه ویژگی‌های آوایی و موسیقایی حروف مجهور و مهموس، جلوه‌های خاص و شگرف آوایی در آیات جهاد را آفریده است.

■ گزایی و همکارش (۱۴۰۲) نیز در مقاله خود به زیبایی‌های تعابیر در آیات «ارث» پرداخته‌اند. به باور ایشان، تعابیر موجود در آیات مذکور با نشانه‌های زیبایی در قرآن کریم، از جمله چینش کلمات، اصل هدفمندی و اثرگذاری معنوی، مطابقت دارد و از آنجاکه ارث، حق الناس است، خداوند حکیم تقسیم آن را خود به عهده گرفته است و نه تنها حق هر صاحب حقی را به صراحت بیان کرده، بلکه فراتر رفته و به خویشاوندان فقیر حاضر در مجلس نیز عنایت داشته است، که این دقت نظر خود جلوه‌ای دیگر از زیبایی را به نمایش می‌گذارد.

چنان‌که ملاحظه می‌شود، اگرچه مطالعات ادبی پراکنده‌ای در آیات فقهی، از جمله آیات حجاب، صورت گرفته است، اما تحلیل جامع تصویرپردازی‌های هنری این آیات و تبیین نقش تبیینی و دلالتی آن‌ها در خدمت اهداف احکام شرعی، آن‌چنان که باید، مورد توجه قرار نگرفته است.

نوآوری پژوهش حاضر در آن است که می‌کوشد با رویکردی تحلیلی - بلاغی و با نگاهی جامع‌نگر، هم‌کنشی و شبکه به هم پیوسته‌ای از انواع صور خیال و شگردهای بلاغی (مجاز، تشبیه، کنایه، تکرار، التفات، حذف، مقابله و...) را در آیات حجاب به عنوان نمونه‌ای از آیات فقهی، بررسی کند. هدف نهایی، تبیین کارکرد هم‌افزای این ابزارهای بیانی در خدمت تقویت جنبه‌های اقناعی، تربیتی و دلالتی احکام شرعی است. این پژوهش در پی پاسخ به این پرسش است که این زیبایی‌شناسی چندوجهی چگونه می‌تواند به درک عمیق‌تر و پذیرش قلبی‌تر احکام فقهی بینجامد.

۱. تصویر هنری

«تصویر» مصدر فعل «صوّر» بر وزن «فعل» است، و در المعجم الوسیط چنین تعریف شده است: «تصویر نقش شکل اشیا یا اشخاص بر لوح یا دیوار یا مانند آن به وسیله مداد یا قلم مو یا ابزار تصویرگری است» (مصطفی و همکاران، ۱۹۸۵م، ج. ۱، ص. ۵۴۸)، و از نظر اصطلاحی، معادل «ایماژ» است (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۲، ص. ۹). و ارائه و ابراز معنایی (آشکار یا پنهان، فکر، ایحا و سایه) را می‌گویند که با به‌کارگیری ابزار هنری صورت می‌گیرد و به صورت جامع می‌توان گفت عبارت است از هرگونه تصرف خیالی در زبان (رضایی و حسینی، ۱۳۹۰، ص. ۱۴۶).
سید قطب می‌گوید:

” تصویر وسیله برگزیده در سبک قرآن است و با شکل محسوس خیال‌انگیز از معنای ذهنی، حالت روحی، اتفاق محسوس، صحنه مقصود، نمونه‌های انسانی و طبیعت بشری سخن می‌گوید، سپس تا ترسیم تصویری پیش می‌رود که به آن، حیات انسانی یا حرکت مکرر می‌بخشد (قطب، ۱۴۲۳ق، ص. ۳۶).

بر این اساس، در این پژوهش، تصویر هنری را با نگاهی وسیع و بدون تحمیل قواعد محدود بررسی خواهیم کرد. این نگاه مبتنی بر تعریف شفعی کدکنی (هرگونه تصرف خیالی در زبان) و تأکید سید قطب بر «تصویر به عنوان وسیله برگزیده قرآن» است. مطالعه مقدماتی نشان می‌دهد که در آیات حجاب، تصاویری وجود دارند که نه تنها به درک بهتر مضمون کمک می‌کنند، بلکه به عنوان ابزاری اقناع‌گرا، زمینه پذیرش و اجرای این احکام فقهی را در مخاطب فراهم می‌سازند. این همان جنبه کاربردی و دلالتی است که تحقیق حاضر قصد واکاوی آن را دارد.

۱-۱. تصویر با موسیقی در آیات حجاب

موسیقی که از جنبه‌های زیبایی‌شناختی متن به شمار می‌آید، از عواملی ناشی می‌شود که با کنار هم قرار گرفتن آن‌ها، موجب زیبایی، انسجام و استحکام کلام می‌گردد (شفعی کدکنی، ۱۳۸۵، ص. ۳۷۵). برخلاف نگاه رایج، موسیقی در آیات حجاب نیز نقش تصویرآفرینی دارد. این موضوع به صورت مبسوط در مقاله «الدراسة الصوتية في لغة القرآن و دلالتها في الآيات الفقهية (آیات الحجاب نموذجاً)» و مقاله «لغة القرآن الكريم و نظام الفواصل في سورتي النور و الأحزاب» و بخش‌هایی از مقاله «گفتمان‌کاوی تطبیقی متن به مثابه ارزیابی جامع قرآن و مطالعات قرآنی؛

موردکاوی آیات ۳۰ و ۳۱ سوره نور و تفاسیر منتخب» بررسی شده است و نشان می‌دهد که موسیقی مقوله‌ای قابل توجه در آیات مورد بحث است. در اینجا تنها مختصری از مسئله طرح می‌شود تا مقاله در ارائه انواع تصاویر موجود در آیات، جامعیت عمل داشته باشد. خوانندگان محترم برای مطالعه دقیق‌تر می‌توانند به مقالات یادشده مراجعه نمایند. در خلاصه‌ترین حالت، می‌توان تصاویر ترسیم شده با موسیقی را در حالات زیر برشمرد:

۱-۱-۱. عبارات آرام و درگوشی

این‌گونه عبارات که مشخصه اصلی آن‌ها فراوانی حروف بی‌واک (مهموس) است، در بیان اموری به کار می‌روند که آمیخته‌ای از حیا دارند، چنان‌که در این عبارت دیده می‌شود: «وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ». این جمله با صدایی آرام برای مخاطب بیان شده است و با حروف بی‌واک «ح»، «ف» و «ه» در گوش خواننده زمزمه می‌شود. افزون بر این، حروف کشیده (مدی)، تأثیر حروف واک‌دار (مجهور) در عبارت را کاسته و در خود حل کرده است تا فضا و سیاق کلام، با محتوای آن هماهنگ باشد. این موسیقی آرام، تصویری از حالت درونی همراه با حیا و خویشتن‌داری را ترسیم می‌کند که خود بخشی از پیام اخلاقی - تربیتی آیه است.

۱-۱-۲. موسیقی آرام و عاطفی همراه تندی

این سبک از ترکیب آوایی تأمل‌برانگیزترین کاربرد موسیقی در این آیات است. نمونه‌ای از این ترکیب در این عبارت دیده می‌شود: «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ... وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» (احزاب/۳۲-۳۳). در بخش نخست، عبارت «يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ» آکنده از حروف سوت‌دار (صفیری) است؛ حروفی که به دلیل تنگی جای بیرون آمدن صدا (مخرج)، هنگام تلفظ، صدایی سوت‌مانند دارند و عبارت‌اند از «س»، «ز» و «ص». این نوع از آواها، به دلیل موضوع فقهی آیات، معمولاً نقش پررنگی در آیات حجاب ندارند، چراکه شمار زیاد حروف سوت‌دار به‌ویژه «سین»، سبب پدید آمدن فضایی عاطفی می‌شود. با این حال، در نمونه یادشده، شاهد تکرار این آواها هستیم. این عبارت در میان مجموعه‌ای از دستورها و نهی‌ها جای گرفته است و به تلطیف فضای کلام می‌پردازد. در عبارت پسین، یعنی «إِنِ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ»، بهره‌گیری از حروف «ا»، «ق»، «ض»، «ب» که از حروف فشارین (شدید) و انفجاری‌اند و نیز حرف تشدیدشده «ت»، سبب ایجاد

هیبتی ویژه در سخن شده است. از سوی دیگر، تکرار دو حرف «ن» که از اصوات خیشومی و نزدیک به حروف نرم است، و «ل» که از حروف روان و نزدیک به حروف نرم است، بر صراحت کلام می‌افزاید.

سپس، به عبارت «وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» می‌رسیم که در آن، آواهای فشارین و انفجاری تکرار شده‌اند که برجسته‌ترین آن‌ها حرف «ج» است. حرف «جیم» از شدت زیادی برخوردار است و کاربرد آن در این آیات بسیار کم است، ولی در این جمله کوتاه، سه بار تکرار شده که بر تیزی کلام می‌افزاید. همچنین، حرف «ب» و حرف «ر» که تشدید شده و پیش از «جیم» تکرار شده‌اند، در افزایش این شدت اثرگذارند. سپس حرف «أ» که از حروف حلقوی و نیرومندترین و ژرف‌ترین آواهای انفجاری است، پیوند آوایی عبارت را پایدار می‌سازد. از درهم‌آمیزی این دو فضا، این تصویر پیش روی ما گشوده می‌شود: آنان که از توجه و لطف بیشتر برخوردارند، در موضوع مربوط به حجاب، قاطعیت و صراحت بیشتری نیز تجربه می‌کنند. این دگرگونی و گوناگونی آهنگین، خود تصویری از درآمیختن نرمی خطاب با استواری حکم را ارائه می‌دهد که در راستای جلب توجه و اقناع هم‌زمان مخاطب است.

۱-۳-۱. سخن با قوت و صلابت

این سبک از موسیقی در پی فزونی حروف نیرومند همچون حروف نرم‌کام یافته (مفخم)، واک‌دار (مجهور) و فشارین (شدید)، پدید می‌آید و در بافت‌های آوایی، شکلی ویژه به خود می‌گیرد و به فراخور بافت، به صورت صلابت‌آمیز آرام یا صلابت‌آمیز تند بیان می‌شود. نمونه صلابت‌آمیز تند، همان عبارات «إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ... وَلَا تَبْرَجْنَ تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى» (احزاب/ ۳۲-۳۳) بودند که پیش‌تر به آن‌ها پرداخته شد. نمونه صلابت‌آمیز آرام را می‌توان در این عبارت دید: «يَعْضُوا مِنْ أَيْصَارِهِمْ». در این جمله، چیرگی کامل با حروف واک‌دار (مجهور) است و جز «ه»، حرف بی‌واک (مهموس) دیگری به کار نرفته است. از سوی دیگر، وجود حروف فشارین (شدید) مانند «ضاد» مشدد، واک‌دار و انفجاری، و حرف «ب» که واک‌دار و انفجاری است، بر صلابت و قوت جمله تأکید دارد. اگر این حروف به تنهایی به کار می‌رفتند، هیبتی تند را به مخاطب منتقل می‌کردند، ولی بهره‌گیری از حروف کشیده (مدی) سبب شده است تا از تیزی این حروف کاسته شود. این موسیقی نیرومند ولی متعادل، تصویری از جدیت و قاطعیت حکم را همراه با میانه‌روی و نرمش، در ذهن مخاطب پدید می‌آورد که برای پذیرش یک حکم فقهی بایسته است.

بنابراین، موسیقی کلام در این آیات صرفاً یک زیبایی صوری نیست، بلکه به عنوان جزئی جدایی‌ناپذیر از معناسازی، در خدمت القای هرچه بهتر مفاهیم اخلاقی - فقهی و اقناع مخاطب قرار گرفته است.

۲-۱. تصویر با کنایه در آیات حجاب

کنایه از مباحث بلاغی است که دانشمندان پیشین به آن پرداخته و در باب تعریف، اقسام و جزئیات آن سخن بسیار گفته‌اند (نک: جاحظ، بی تا، ج ۱، ص ۲۶۳؛ ابن رشیق، ۱۹۸۱، ج ۱، ص ۳۰۵)؛ کنایه‌ای که شکلی از تعبیر به «تلمیح» محسوب می‌شود و می‌تواند میان حقیقت و مجاز جمع کند (عبدالرحمن، ۲۰۰۶، ص ۱۸۶). همچنین کنایه «یکی از مهم‌ترین ابزارهایی است که در زبان گفتار به کار می‌رود تا معنا را با شیوه‌ای سرشار از زندگی، دقت و عمق به تصویر بکشد، و بدین سان، به مفهوم زیبایی بخشد و قدرت آن را افزایش دهد و از این رهگذر، بیان و تصویر، وصفی دقیق و نازک بینانه می‌یابد» (فیود، ۲۰۰۴، ص ۲۱۷). این نقش و کاربرد فقط به بیان مادی محدود نمی‌شود، بلکه فراتر از آن، برای بیان حقیقت روحی‌گوینده یا مخاطب نیز به کار می‌رود (نک: عبدالتواب، ۱۹۹۸، ص ۶۹).

در آیات مورد بررسی، ابزارهای گوناگونی برای رعایت حریم و کرامت به کار گرفته شده که کنایه یکی از آن‌هاست. از جمله نمونه‌ها می‌توان به سخن خداوند متعال اشاره کرد: ﴿وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ﴾ (نور/۳۱). «جیوب» جمع «جیب» (با فتح حرف اول و سکون دوم) به معنای یقه پیراهن است که تا زیر گلو ادامه دارد و مقصود از آن، «سینه» است. کاربرد واژه «جیوب» به جای «صدر» از آن روست که پوشش (خمار) بر روی آن قرار می‌گیرد (نک: طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷، ص ۲۱۷؛ طبرسی، ۱۳۷۷، ج ۳، ص ۱۰۴؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج ۳، ص ۲۳۱؛ قطب، ۱۴۱۲، ج ۴، ص ۲۵۱۳؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج ۹، ص ۳۳۷؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱۵، ص ۱۱۲؛ زحیلی، ۱۴۱۸، ج ۱۸، ص ۲۱۸؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج ۱۶، ص ۲۸۸؛ ابن عاشور، بی تا، ج ۱۸، ص ۱۶۷). به‌کارگیری واژه «جیوب» موجب حفظ بیشتر حریم در برابر مخاطب می‌شود و این کنایه در فضایی آکنده از کرامت و احترام دمیده شده است.

از دیگر موارد «رعایت حیا از طریق کنایه» را می‌توان در این آیات مشاهده کرد: ﴿وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ﴾ (نور/۳۰) و ﴿وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ (نور/۳۱). «فُوجَة» و «فُوج» به شکاف میان دو چیز گفته می‌شود و در اینجا کنایه از عورت است. بدین سان، کاربرد قرآن سرشار از ادب و اخلاق گردیده و

چنان که راغب گفته است، بعدها کاربرد این واژه شایع شد و به صورت یک معنای اصلی درآمد (نک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۵، ص. ۱۱۱).

احترام به مخاطب و حفظ کرامت او از جنبه دیگری نیز قابل بررسی است، مانند زمانی که مضمون به صورت غیرمستقیم به کار می‌رود، چنان‌که در این آیه آمده است: ﴿إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ (نور/۳۰). این جمله چنان‌که ابن عاشور بیان کرده است، کنایه از جزا و حسابرسی اوامر مربوط به «غض بصر» و «حفظ فرج» است، زیرا هدف نهایی امر، اطاعت است (ابن عاشور، بی‌تا، ج. ۱۸، ص. ۱۶۴). تکریم مخاطب باعث شده است تا از صراحت در بیان جزا پرهیز شود، اما در عین حال، به‌گونه‌ای بیان گردد که خواننده مقصود را دریابد و تحت تأثیر قرار گیرد. این یکی از کارکردهای مهم تصویر در این آیات است که می‌بایست در برنامه‌ریزی‌های اجتماعی مربوطه نیز مورد استناد و استفاده قرار گیرد.

بنابراین، کاربرد کنایه در این آیات، فراتر از یک صنعت ادبی صرف، نشان‌دهنده نگاه عمیق قرآن به مقوله تربیت و ارتباط است. انتخاب واژگان کنایی مانند «جیوب» به جای «صدر» و «فروج» به جای اشاره مستقیم به عورت، صرفاً برای زیبایی کلام نیست، بلکه ابزاری است برای القای چند مفهوم کلیدی به صورت هم‌زمان:

- الف. حفظ حرمت مخاطب: با پرهیز از الفاظ مستقیم و امکاناً زننده، کرامت مخاطب حفظ می‌شود.
- ب. ایجاد فضای اخلاقی: این انتخاب‌های زبانی، خودبه‌خود فضایی از ادب و حیا را ایجاد می‌کنند که با محتوای حکم فقهی (حجاب) هماهنگ است.
- ج. تقویت اثرپذیری: کنایه با درگیر کردن ذهن مخاطب برای کشف معنا باعث درونی‌تر شدن مفهوم و ماندگاری بیشتر آن می‌شود.
- د. جامعیت معنوی: در مثال ﴿إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ کنایه از جزا، هم‌زمان هم جنبه تشویقی (برای مطیعان) و هم جنبه تهدیدآمیز (برای عاصیان) دارد، بدون آن‌که هیچ‌کدام به صورت خام و مستقیم بیان شود.

به این ترتیب، کنایه در خدمت ایجاد «اقناع نرم» قرار می‌گیرد، یعنی مخاطب نه از روی ترس از یک تهدید آشکار، که از طریق درک لطافت و عمق کلام، به پذیرش حکم سوق داده می‌شود. این همان جنبه از «تصویرآفرینی» است که مستقیماً به هدف اصلی آیات الاحکام یعنی هدایت و تربیت کمک می‌کند.

۳-۱. تصویر با تشبیه

تشبیه که می‌توان آن را «همانندسازی» نامید، «برقراری ارتباطی است مبتنی بر اشتراک در صفت یا حالت میان دو چیز» (عصفور، ۱۹۷۴، ص. ۱۷۲). این آرایه ادبی در حقیقت، «اشاره به پیوندی دارد که از نظر تأثیرگذاری عاطفی و معنوی بین دو پدیده برقرار می‌شود». هنرمند از این طریق، احساس درونی‌اش را نسبت به یک موضوع آشکار می‌سازد و آن را برای مخاطب ملموس و محسوس می‌نماید تا وی نیز بتواند احساس او را تجربه کند. بنابراین، تشبیه «یک بیان خشک و انتزاعی نیست، بلکه بیانی هنری و تصویری است» (بدوی، ۲۰۰۵، ص. ۱۴۷). در همین زمینه جرجانی می‌گوید:

بدان که هیچ چیز روشن‌تر و گویاتر از تشبیه نیست تا تردید اندیشمند را
برطرف سازد (جرجانی، ۱۴۲۴، ص. ۴۲۴).

در سخن خداوند متعال: ﴿وَلَا تَبْرَحْنَ تَبْرِجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى﴾ (احزاب/۳۳)، «تشبیهی فشرده و اثرگذار» می‌بینیم به معنای «همانند خودآرایی و خودنمایی دوران جاهلیت» که ابزار تشبیه و ویژگی مشترک به صورت ایجاز حذف شده‌اند. این تشبیه «زشت‌ترین و ناپسندترین حالت خودآرایی و خودنمایی» را به تصویر می‌کشد و دربردارنده اغراق‌هایی است که از جمله آن‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: «عتاب و توبیخی برانگیزنده» که دلیل آن، پیوند زدن به عادات دوران جاهلیت است، چراکه این عادات در صدر اسلام به شدت نکوهش و طرد می‌شدند. به همین دلیل، «تضاد معنوی» یا «نوعی از تضاد» و «تکمیل‌سازی تمثیلی» به بهترین شکل صورت می‌پذیرد. از این رو، قرآن به همانندسازی خودآرایی همسران پیامبر به عادت زنان دیگر بسنده نکرده، بلکه آن را «خودآرایی عصر جاهلیت» نامیده و باز هم به همین مقدار اکتفا نکرده و آن را «خودآرایی عصر جاهلیت نخست» قرار داده است. این تعبیر حاوی این مفهوم است که ممکن است «جاهلیت دیگری» یا «جاهلیت دومی» نیز وجود داشته باشد، همان‌گونه که مفسران نیز به آن اشاره کرده‌اند: جاهلیت اول می‌تواند اشاره به دوران کفر پیش از اسلام داشته باشد و جاهلیت دیگر، اشاره به دوران فسق و فجور در خود جامعه اسلامی. گویا معنای آیه این باشد: در عصر اسلام، به شیوه دوران جاهلیت خودآرایی نکنید که به سبب آن، همانند کافران دوران جاهلیت شمرده شوید (زمخشری، ۱۴۰۷، ج. ۳، ص. ۵۳۷؛ نیز نک: آلوسی، ۱۴۱۵، ج. ۱۱، ص. ۱۸۹؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۶، ص. ۳۱۳؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج. ۲۱، ص.

۲۴۵). این تشبیه با تمرکز بر اثبات زشتی ریشه‌دار در نهاد و طبیعت انسان، زشتی را برای مُشَبَّه که همان عمل «تبرج» است نیز ثابت می‌گرداند.

استفاده از تشبیه در این آیه فقط یک آرایه ادبی نیست، بلکه ابزاری است برای ایجاد یک تصویر ذهنی شدیداً منفی و هشداردهنده. با تشبیه «تبرج» به «جاهلیت اولی»، قرآن چندین هدف را هم‌زمان دنبال می‌کند:

الف. ایجاد انزجار روانی: با پیوند زدن یک رفتار ظاهری (آرایش و خودنمایی) به یک مفهوم عمیقاً منفی (جاهلیت)، مخاطب را به صورت ناخودآگاه از این عمل متنفر می‌سازد.

ب. تأکید بر گسست هویتی: این تشبیه به مسلمانان هشدار می‌دهد که چنین رفتاری نه تنها ناپسند است، بلکه آن‌ها را در موقعیتی مشابه کافران پیش از اسلام قرار می‌دهد و هویت اسلامی آن‌ها را خدشه‌دار می‌کند.

ج. استفاده از حافظه تاریخی: «جاهلیت اولی» برای مخاطبان اولیه قرآن یک مفهوم کاملاً ملموس و همراه با خاطراتی از شرک و بی‌عدالتی بود. استفاده از این تشبیه، حافظه جمعی آنان را برای درک زشتی عمل، هدف قرار می‌دهد.

د. اقناع از طریق تصویرسازی: به جای دستور دادن محض، با ایجاد تصویر ذهنی قوی (تشابه با جاهلیت)، مخاطب را به درک درونی از زشتی عمل وامی‌دارد و انگیزه درونی برای اجتناب از آن را ایجاد می‌کند.

این کاربرد هوشمندانه از تشبیه، نشان می‌دهد که چگونه قرآن از ابزارهای بلاغی نه برای تزیین کلام، که برای نفوذ در عمق جان مخاطب و ایجاد تحول در نگرش و رفتار او استفاده می‌کند.

۴-۱. تصویر با مجاز

مجاز از انواع تصویر شمرده می‌شود و صاحب نظران بلاغت آن را به دو گونه تقسیم می‌کنند: مجاز عقلی و مجاز لغوی. در گونه نخست، «فعل به کسی یا چیزی غیر از فاعل واقعی خود نسبت داده می‌شود به دلیل پیوند و همراهی بین آن دو...» (بدوی، ۲۰۰۵، ص. ۱۷۱)، و مجاز لغوی آن است که «هر واژه‌ای در غیر معنایی که برای آن ساخته شده است، به کار رود به دلیل مناسبتی که بین معنای اصلی و معنای جدید وجود دارد» (جرجانی، ۱۹۵۴، ص. ۲۸۱).

» هنگامی که واژه‌ای بیان می‌شود، بیش از یک معنا به ذهن خطور می‌کند،

هم معنای راستین که بی‌میانجی به ذهن می‌آید و هم معنای دیگری که با هدف گوینده پیوند دارند. به علت گوناگونی این پیوندها، انواع مختلف مجاز لغوی پدید می‌آید: مجاز استعاری و مجاز مرسل (عبدالرحمن، ۲۰۰۶، ص. ۱۷۴).

اگر این رابطه، بر پایه همانندی باشد، استعاره نامیده می‌شود و اگر رابطه‌ای جز همانندی باشد، مجاز مرسل نام می‌گیرد.

در سخن خداوند متعال: «إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا» (احزاب/ ۳۳)، واژه «الرِّجْسَ» در اصل به معنای پلیدی و ناپاکی است که تن را آلوده می‌کند (نک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۶، ص. ۳۱۲؛ فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج. ۱۸، ص. ۳۰۲؛ ابن‌عاشور، بی‌تا، ج. ۲۱، ص. ۲۴۶) و در اینجا به گناهان و کاستی‌های دینی استعاره شده است، زیرا گناهان و نقص‌ها همانند تن آلوده به پلیدی، آبروی انسان را در دنیا و آخرت خوار و پست می‌گردانند. همچنین «الطهر» استعاره از پاکی و تقواست (نک: زمخشری، ۱۴۰۷، ج. ۳، ص. ۵۳۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج. ۱۱، ص. ۱۹۸-۱۹۹؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۶، ص. ۳۱۲؛ زحیلی، ۱۴۱۸، ج. ۲۲، ص. ۶ و ۱۱؛ ابوحیان اندلسی، ۱۴۲۰، ج. ۸، ص. ۴۷۸).

این استعاره مرزهای میان اشیا را درمی‌نوردد و یکی از طرفین را بر پایه رابطه همانندی، در جایگاه طرف دیگر می‌نشانند، بدین سان که «رجس» و «طهر» حسی و ملموس، جایگزین «گناه» و «تقوای» ذهنی و انتزاعی شده‌اند تا مخاطب از راه آنچه می‌تواند حس کند، تحت تأثیر قرار گیرد، جانش برانگیخته شود و پیام به هر انسانی با هر سطح از توانایی فکری انتقال یابد.

همچنین در سخن خداوند متعال: «فَإِذَا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَلَا مُسْتَأْنِسِينَ لِحَدِيثٍ»، واژه «الانتشار» که از ریشه «نشر» و بر وزن «افتعال» است، به معنای «گسترده شدن و آشکار کردن آنچه در هم پیچیده بوده» است و در اینجا به صورت مجازی برای «خروج و پراکنده شدن» به کار رفته است (ابن‌عاشور، بی‌تا، ج. ۲۱، ص. ۳۰۷). کاربرد این مجاز تصویری از حالت مهمانان پیامبر اکرم صلی‌الله‌علیه‌وآله را ارائه می‌دهد و حاکی از زیاده‌روی آنان در «غرق شدن در گفت‌وگو» و ماندن پس از صرف غذاست.

کاربرد مجاز و به‌ویژه استعاره در این آیات، نقشی فراتر از صنعتی ادبی ایفا می‌کند. این شیوه بیان، ابزاری است برای دگرگون کردن مفاهیم انتزاعی به تصاویر حسی و ملموس. هنگامی که از «پلیدی» به جای «گناه» و از «پاکی» به جای «تقوا» استفاده می‌شود، چندین هدف بلاغی و تربیتی دنبال می‌شود:

الف. ملموس‌سازی مفاهیم: درک «گناه» به عنوان مفهومی انتزاعی برای همگان آسان نیست، اما «پلیدی» و «ناپاکی» امری است که همه به صورت حسی با آن آشنايند و از آن بیزار. این استعاره درک پیامدهای گناه را برای مخاطب آسان‌تر می‌سازد.

ب. افزایش اثرگذاری عاطفی: برانگیختن احساس بیزاری از «پلیدی» بسیار ساده‌تر از برانگیختن همان احساس نسبت به «گناه» است. این مجاز مستقیماً از عواطف مخاطب بهره می‌گیرد.

ج. همگانی کردن پیام: این شیوه بیان پیام را برای طیف گسترده‌ای از مخاطبان با سطوح مختلف فکری قابل فهم می‌سازد. حتی کسانی که توانایی درک مفاهیم فلسفی و کلامی ژرف را ندارند، می‌توانند از راه این تصاویر حسی، پیام اصلی را دریافت کنند.

د. آفرینش تصویر ذهنی پایدار: تصویر «پلیدی» که باید زوده شود و «پاکی» که باید به دست آید، به آسانی در ذهن مخاطب نقش می‌بندد و انگیزه‌ای نیرومند برای دوری از گناه و گرایش به تقوا پدید می‌آورد.

به این ترتیب، مجاز، به ویژه استعاره، در این آیات، تنها یک آرایه ادبی نیست، بلکه ابزار ارتباطی و تربیتی هوشمندانه‌ای است که برای نفوذ در ژرفای وجود مخاطب و ایجاد دگرگونی پایدار در نگرش و رفتار او به کار گرفته شده است.

۵-۱. ترسیم تصویر از طریق تعدد لفظ و معنا

آیات مربوط به حجاب در بردارنده انواع گوناگونی از تعدد لفظ و معنا هستند که شامل واژه‌های هم‌معنا (مانند «بدی» و «ظهر»؛ «خَیْبِر» و «عَلِیم»)، واژه‌های متضاد (مانند «فَادْ خُلُوْا» - «فَاتَشْتَرُوْا» (احزاب/۵۳) و «تُبْدُوْا» - «تَخْفُوْهُ» (احزاب/۵۴)) و واژه‌های مشترک لفظی (مانند «ظَهْر» در سخن خداوند متعال: ﴿لَا يُبْدِیْنَ زِیْنَتَهُنَّ اِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا﴾ (نور/۳۱) و ﴿وَلَا یُبْدِیْنَ زِیْنَتَهُنَّ اِلَّا... اَوِ الطِّفْلِ الَّذِیْنَ لَمْ یَظْهَرُوْا عَلَیْ عَوْرَاتِ الْیَسَاءِ﴾ (نور/۳۱)) می‌شوند. به بیان دیگر، این آیات شامل مجموعه‌ای از کلمات است که یا در شکل لفظی متفاوت اند یا دارای معانی متفاوت و متضادند و یا در لفظ مشترک، اما در معنا متفاوت می‌باشند. این گوناگونی در لفظ و معنا، در نگاه نخست، نوعی پراکندگی در واژگان پدید می‌آورد و مانع از آن می‌شود که هریک از این کلمات به تنهایی نقش محوری در متن ایفا کنند.

اما در کنار این پراکندگی به ظاهر آشکار، واژه «الزینة» در متن حضوری برجسته دارد. این کلمه هم از نظر معنایی و هم از نظر لفظی، و حتی در قالب صرفی یکسان، در متن تکرار شده است. حرف «ز» در آغاز آن که از حروف صغیردار و آمیخته با طنین و آهنگ است، توجه

خواننده را به خود جلب می‌کند. افزون بر این، معنای واژه‌نامه‌ای «زینت» و دلالت عرفی - اجتماعی آن، همه حواس را به سوی خود فرامی‌خواند و برای این واژه نقشی محوری و مرکزی می‌آفریند. این امر باعث می‌شود «زینت» به هسته اصلی در اوامر و نواهی موجود در این آیات تبدیل گردد، به‌گونه‌ای که دیگر کلمات مرتبط با آن، حاشیه‌ای برای این واژه مرکزی می‌شوند و دایره‌ای تشکیل می‌دهند که مرکز آن «الزینة» است و پیرامون آن دیگر کلمات هستند.

این ساختار هوشمندانه که در آن پراکندگی ظاهری واژگان حول یک محوریت معنادار (زینت) سامان می‌یابد، خود گونه‌ای از تصویرآفرینی است. این شگرد بلاغی چندین کارکرد دارد:

الف. تمرکززدایی و سپس تمرکز بخشیدن: متن با نمایش گوناگونی واژگان، ذهن خواننده را ابتدا با طیف وسیعی از مفاهیم درگیر می‌کند، اما در نهایت، آن را به سمت مفهوم کلیدی و محوری «زینت» هدایت می‌کند. این فرایند درک اهمیت این مفهوم را برای مخاطب عمیق‌تر می‌سازد.

ب. ایجاد شبکه معنایی: این کاربرد «زینت» را در مرکز شبکه‌ای از معانی قرار می‌دهد. هر یک از واژه‌های هم معنا، متضاد یا مشترک لفظی در اطراف آن، به نوعی به توضیح، تحدید یا تأکید بر ابعاد مختلف همین مفهوم کلیدی می‌پردازند.

ج. انعکاس مفهوم در قالب: این ساختار زبانی، خود تصویری از مفهوم «حجاب» را ارائه می‌دهد. همان‌گونه که «زینت» باید حول یک محوریت و رمز مشخص (حجاب) سامان یابد تا به آشفتگی و پراکندگی منجر نشود، واژگان متن نیز حول محور «الزینة» سازمان می‌یابند. این هماهنگی شگفت‌انگیز بین قالب و محتوا، بر هنرمندی بیانی قرآن تأکید می‌کند.

د. جلب توجه و ماندگاری در حافظه: تکرار آهنگین واژه «زینت» و قرارگیری آن در کانون توجه، آن را در حافظه مخاطب حک می‌کند و بر مرکزیت این مفهوم در احکام مربوط تأکید می‌ورزد.

این تحلیل نشان می‌دهد که حتی ویژگی‌های به ظاهر زبانی و ساختاری متن، در خدمت خلق تصویر و رساندن هرچه اثرگذارتر پیام هستند.

۱-۶. تصویر از طریق مقابله

با نگاهی فراگیر به حوزه تصویر می‌توانیم عمق زیبایی آن را درک نماییم. تحلیل منطقی و فلسفی تصاویر که از قواعدی سخت و انعطاف‌ناپذیر پیروی می‌کند، همان‌گونه که در بسیاری از کتاب‌های بلاغی شاهدیم، ما را به مقصود اصلی ادیب یا شاعر نمی‌رساند. حق تصویر

ادبی، قواعدی منعطف و کلی است تا شاعر و ادیب هنگام سرایش و نگارش مجبور به تحمیل آن بر اثر خود نباشد.

با این رویکرد، مقابله را نیز از روش‌های تصویرسازی به شمار آورده‌ایم، زیرا در ذهن ما دو تصویر متقابل یا متضاد پدید می‌آورد. در این زمینه سید قطب می‌گوید:

” باید در معنای تصویر، گسترده‌نگرتر شویم تا افق‌های تصویر هنری در قرآن را دریابیم، که آن تصویر با رنگ یا حرکت، یا با خیال‌پردازی است، همان‌گونه که تصویر با آهنگ، جایگزین رنگ در تمثیل می‌شود و چه بسیار که توصیف، گفت‌وگو، آهنگ کلمات، نغمه عبارات و موسیقی سیاق، در ارائه تصویری از تصاویر سهیم می‌شوند و چشم‌ها و گوش‌ها، حس و خیال، و فکر و وجدان را پر می‌کنند (قطب، ۱۴۲۳، ص. ۳۷).“

در مورد مقابله نیز ما معنای گسترده آن را مبنا قرار داده‌ایم. سکاکی در این باره می‌گوید:

” مقابله آن است که بین دو چیز موافق یا بیشتر و ضد آن‌ها جمع کنی (سکاکی، ۱۴۰۰، ص. ۱۷۹).“

حتی اگر متن را دنبال کنیم، ممکن است به این نتیجه برسیم که:

” تقابل دلالی از نظر لفظی و معنایی، تمام متن را فرا گرفته است (حلو، ۲۰۰۶، ص. ۱۳۶).“

با مطالعه متون تفسیری مربوط به آیات حجاب، می‌بینیم که واژه «مقابله»، در توضیح دو مصداق در آیات حجاب، به کار رفته است: یک بار در مورد دو عبارت «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّونَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» (نور/ ۳۰) و «قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ» (نور/ ۳۱)، و یک بار در مورد دو عبارت «يَغُضُّونَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ» و «يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ».

به نظر برخی مفسران، «توجه به چشم فرود آوردن مردان و زنان مؤمن این دلالت را روشن می‌سازد که مردان مؤمن باید چشمان خود را از زنان مؤمن فرود آورند و بالعکس، و متعلق به واسطه مقابله ذکر شده است و برای هر دو طرف عمومیت دارد» (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج. ۱۶، ص. ۲۹۶). همچنین «مقابله

بین «يَغْضُوهَا مِنْ أَبْصَارِهِمْ» و «يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ» این معنا را می‌دهد که منظور از حفظ فروج پوشاندن آن از نگاه است نه حفظ آن از زنا و لواط (جصاص، ۱۴۱۵، ج. ۳، ص. ۴۰۷؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ج. ۱۵، ص. ۱۱۱).

هدف از به کار بردن واژه «مقابله» در این دو موقعیت، یک اصطلاح بلاغی نیست، بلکه واژه‌ای فرهنگی‌نامه‌ای است که در معنای آن گفته‌اند: «قَابَلَهُ الشَّيْءُ بِالشَّيْءِ: عَارَضَهُ» (المعجم الوسيط، ریشه «قبل»)، یعنی چیزی را در مقابل چیزی دیگر نهاد تا وجوه شباهت و اختلاف آن‌ها را نشان دهد. به بیان دیگر، هدف آنان از مقابله، همان محدود کردن عبارت اول به دوم و برعکس است و ذکر «غض» (فرود آوردن چشم)، معنای «حفظ» (نگهداری) را محدود می‌سازد و از این قید می‌توان فهمید که «حفظ» مربوط به «غض» است نه چیز دیگری مانند زنا. با این حال، در این عبارات می‌توان تصاویری یافت که گاه متقابل نیز هستند. محدود کردن عبارت اولی به دومی و برعکس، دو تصویر متقابل از زنان و مردان مؤمن را پدید می‌آورد: تصویر مردانی که چشمان خود را از زنان مؤمن فرومی‌آورند و زنان مؤمنی که چشمان خود را از مردان مؤمن فرومی‌آورند. تقابل بین مردان مؤمن و زنان مؤمن، پس از امر و نهی و در عبارات تکمیلی نیز ادامه می‌یابد. خداوند متعال پس از امر به مردان مؤمن می‌فرماید: «ذَلِكَ أَزْكَى لَكُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ» و پس از امر به زنان مؤمن چنین می‌فرماید: «وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ». البته این عبارت با آن‌که پس از امر به زنان آمده است، شامل مردان و زنان می‌شود و عبارت «أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ» این موضوع را ثابت می‌کند. این در حالی است که امر و نهی مردان پیش از امر زنان آمده است، بنابراین عبارت پایانی آن نیز ویژه مردان است. اگر چنین نبود، عبارت «ذَلِكَ أَزْكَى لَكُمْ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ» نیز پس از امر به زنان مؤمن می‌آمد.

همان‌گونه که در تفاسیر نیز آمده است، معنای ضمنی عبارت «إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ» این است:

» خداوند به آنچه از اعمال ناشایست انجام می‌دهید، آگاه است. بر این اساس، آنان باید مراقبت خداوند بر خود را احساس کنند و تا زمانی که از دید مردم پنهان هستند، احساس امنیت نکنند، زیرا چشم خداوند از چیزی غایب نمی‌شود و هیچ چیز از دید او پنهان نمی‌ماند (فضل‌الله، ۱۴۱۹، ج. ۱۶، ص. ۲۹۸).

یا ﴿إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ یعنی «خداوند از گردش نگاه و آشکار کردن عورات آگاه است و به سبب آن مجازات می‌کند» (ابوحیان اندلسی، ۱۴۲۰، ج. ۸، ص. ۳۳؛ محلی و سیوطی، ج. ۱، ص. ۳۵۶).
 بر اساس آنچه ذکر شد، می‌توان گفت که جمله ﴿إِنَّ اللَّهَ خَيْرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ﴾ ضمانت اجرایی امر و نهی پیشین مربوط به مردان است و خداوند تنها برای مردان چنین ضمانتی آورده است، اما همان‌گونه که برای مردان آورده، برای زنان مؤمن نیآورده است. این موضوع خود تصویری از یک تقابل بین مردان و زنان مؤمن را ترسیم می‌کند.

البته زیبایی دلالتی به این مورد محدود نمی‌شود و ارزش معنوی نیز در جریان دقیق نظم کلمات و جملات متقابل وجود دارد و تصاویری که از سطوح صوتی، نحوی یا فرهنگ‌نامه‌ای قابل استنباط است، مشهود می‌باشد.

در عبارات ﴿قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّونَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ وَيَحْفَظُونَ فُرُوجَهُمْ﴾ (نور/۳۰) و ﴿وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ يَغْضُضْنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ﴾ (نور/۳۱)، ظاهر جملات دلالت بر امر به مردان و زنان مؤمن دارد، اما فراتر از آن، تصاویر دلالتی دقیقی ترسیم شده که از طریق مطالعات در سطوح زبانی قابل درک است.

در تحلیل صوتی جمله ﴿يَغُضُّونَ مِنْ أَبْصَارِهِمْ﴾، نسبت غالب با حروف مجهوره است و غیر از «هاء»، حرف مهموس دیگری به کار نرفته است. از سوی دیگر، استفاده از حروف شدید مانند «ضاد» مشدد، مجهور و انفجاری، و «باء» مجهور و انفجاری، بر صراحت سخت تأکید دارد. در مقابل، عبارت «وَيَحْفَظُونَ فُرُوجَهُمْ» قرار دارد که در آن تعداد حروف مهموس از حد معمول بیشتر می‌گردد و عبارت با صدایی آرام در گوش مخاطب زمزمه می‌شود و با حروف «حاء»، «فاء» و «هاء» هم‌نوا می‌گردد. افزون بر این، حروف مد، از تأثیر حروف مجهوره می‌کاهد و فضا و سیاق را آرامش می‌بخشد. این موضوع در سطوح دیگر نیز قابل بررسی است. در سطح نحوی، خطاب نکردن مستقیم خداوند متعال قابل تأمل است که این خود حرمت و کرامت مخاطب را رعایت می‌کند.

در سطح فرهنگ‌نامه‌ای، کاربرد واژه «فروج» در «يَحْفَظُونَ فُرُوجَهُمْ» مورد توجه است. پیش‌تر نیز آورده شد که این واژه به معنای شکاف بین دو چیز است، اما در قرآن به کنایه از عورت به کار رفته که سرشار از ادب و حیاست و اگر نام عضو بدن به صراحت بیان می‌شد، این ظرافت

کلام نادیده گرفته می‌ماند. در مقابل لایه‌های پوشیدگی در این جمله، صراحت جمله «يُعْضُوا مِنْ أَنْبَارِهِمْ» قرار دارد.

علاوه بر تقابل‌های یادشده، تقابل معنادار دیگری نیز قابل طرح است: حیا و شرم نهفته در اجزا و بطن «يَحْفَظُوا فُرُوجَهُمْ»، در کنار «إِنَّ ذَلِكَ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ» (احزاب/۵۳). در عبارت اول، خدا نمی‌گوید من شرم می‌کنم، حیا می‌کنم، اما در روح جمله به صورت کنایی این معانی را می‌دمد. در عبارت دوم، به صراحت می‌گوید «شرم و خجالتی ندارم». بنابراین، با دو تصویر متقابل روبه‌رویی: یکی کلام خدایی که حاکی از شرم است، و دیگری کلام خدایی که خجالت نمی‌کشد. به بیان دیگر، خداوند به شرم داشتن یا نداشتن متصف نیست، بلکه با بیان این صفات انسانی برای خود، به زبان مخاطب با او سخن می‌گوید. هنگامی که خدا با آن همه عظمت و شکوهش برای هدایت بندگان، تا این اندازه کلام خود را هماهنگ می‌سازد، وظیفه مسئولان فرهنگی روشن است.

به‌طور خلاصه، مقابله در این آیات صرفاً شگردی بلاغی برای زیبایی کلام نیست، بلکه یک سیستم معناسازی و تأثیرگذاری هوشمندانه است. این سیستم با ایجاد تقابل‌های مختلف، هم ابهام‌زدایی می‌کند، هم عمومیت حکم را نشان می‌دهد، هم توازن برقرار می‌سازد، هم ادب می‌آموزد و هم از طریق اقتناع روانی، زمینه درونی‌سازی و پذیرش احکام را که هدف غایی آیات الاحکام است، فراهم می‌سازد. اینجاست که هنر تصویرآفرینی قرآن به‌طور کامل در خدمت هدف هدایت و تربیت قرار می‌گیرد.

۷-۱. تصویر با حذف

غیر از اموری که به‌طور متعارف جزء تصاویر متن به‌شمار می‌روند، برخی ویژگی‌های زیبایی‌شناختی نیز وجود دارند که در ذات خود جلوه‌هایی تصویری دارند. «حذف» از جمله این موارد است. حذف «گونه‌ای از ایجاز» (نک: هاشمی، ۱۳۸۵، ج ۱، ص ۴۰۰) و نوعی میانه‌روی در راستای کوشش برای زدودن عناصر تکراری یا عناصری است که پیش از این ذکر شده‌اند. همه زبان‌ها به این شیوه متوسل می‌شوند و از همین روست که پژوهشگران معاصر آن را از پدیده‌های مشترک در همه زبان‌ها به‌شمار می‌آورند (راجحی، ۲۰۰۲، ص ۱۴۹). دیگر ویژگی‌های حذف عبارت است از:

” آشکارترین نمودهای ترکیبی، کاربرد بسیار آن و در یک متن واحد از جمله‌ای به جمله‌ای دیگر گوناگون است و شاید بتوان گفت که اهمیت آن به این برمی‌گردد که واژه مورد انتظار بیان نمی‌شود و از همین جا بار فکری در ذهن مخاطب به جوش می‌آید، اندیشه او را بیدار می‌کند و او را به اندیشیدن در مورد مقصود وامی‌دارد (سلیمان، ۲۰۰۸، ص. ۱۳۷).

در عبارت «لَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا» (نور/۳۱)، «زینت» بدون اشاره به مکان‌های آن ذکر شده است، زیرا مقصود از زینت، همان مکان‌های آن است؛ گویی گفته شده: «لایبیدین مواقع زینتهن». اما در مورد دلالت حذف که خود نوعی مجاز نیز هست، مفسران بر این نظر هم داستان‌اند که هدف مبالغه در امر پوشش و حجاب است، چراکه این زینت‌ها در بخش‌هایی از بدن قرار گرفته‌اند که نگریستن به آن‌ها جایز نیست (نک: کاظمی، بی‌تا، ج. ۳، ص. ۲۶۹؛ زمخشری، ۱۴۰۷، ج. ۳، ص. ۲۳۰؛ بیضاوی، ۱۴۱۸، ج. ۴، ص. ۱۰۴؛ آلوسی، ۱۴۱۵، ج. ۹، ص. ۳۳۵؛ طبرسی، ۱۳۷۷، ج. ۳، ص. ۱۰۴). به این ترتیب، زبان در سرشت خود گرایش دارد:

” آنچه را که سیاق و حال به آن راهنمایی می‌کند، حذف کند تا احساس مخاطب را برای کشف راز کلام برانگیزد، خیال او را به پرواز درآورد و در آن لحظه، او را به حس لذت برساند (عبدالرحمن، ۲۰۰۶، ص. ۱۰۳).

حذف در این آیه، تنها یک صنعت ادبی برای کوتاه‌گویی نیست، بلکه یک ابزار معناسازی و تصویرآفرینی نیز هست. این شگرد چندین کارکرد بلاغی و تربیتی دارد:

الف. ایجاد ابهام مثبت و درگیر کردن ذهن: با حذف «مواقع الزینة» (جاهای زینت)، ذهن مخاطب را به طور فعال درگیر می‌کند تا خود به کشف این مکان‌ها بپردازد. این فرایند درک مخاطب را عمیق‌تر و ماندگاری پیام را افزایش می‌دهد.

ب. مبالغه و تأکید غیرمستقیم: حذف باعث می‌شود که نهی (لایبیدین) به طور مطلق و بدون هیچ قید و استثنای ظاهری بیان شود. این امر به طور غیرمستقیم بر حرمت شدید نگاه به هر آنچه زینت محسوب می‌شود، حتی اگر مواضع آن تصریح نشود، تأکید می‌کند. این یک تأکید قوی‌تر از ذکر تمام جزئیات است.

ج. حفظ حیا و ادب: ذکر صریح مکان‌های زینت (مانند گردن، گوش‌ها، دست‌ها) می‌تواند با

ذات حیا و پوشش که موضوع آیه است، در تضاد باشد. حذف این جزئیات خود یک «درس عملی ادب» است و از به کار بردن الفاظی که ممکن است حیا را از میان بردارد، پرهیز می‌کند. **د. ایجاد ایجاز پرمعنا:** حذف باعث می‌شود آیه در عین کوتاهی، حامل معنایی بسیار گسترده باشد. «ما ظهر منها» (آنچه از آن آشکار است) که استثنایی بر حذف است، خود به اندازه‌ای انعطاف‌پذیر است که بتواند مصادیق مختلف را در بر گیرد و تفسیر آن را به عرف و شرع واگذارد.

در نتیجه، حذف در این آیه نمونه‌ای بارز از «کارکرد تصویرآفرینی آیات فقهی» است که در آن، زیبایی‌شناسی ادبی در خدمت تقویت پیام دینی و تربیتی قرار گرفته است. این شگرد مخاطب را از دریافتی انفعالی به سمت درکی فعال و عمیق از حکم حجاب سوق می‌دهد.

۸-۱. تکرار

«تکرار» از پدیده‌های سبکی است که «در فرایند القای معنا تأثیرگذار است و تأثیر تصویر را در ذهن خواننده تعمیق می‌بخشد» (سعاد، ۲۰۱۰، ص. ۱۱۶). همچنین «تکرار نور را بر نقطه‌ای حساس در عبارت متمرکز می‌سازد و نشان‌دهنده اهتمام‌گوینده به آن است» (الملائکه، ۱۹۵۲، ص. ۲۴۰). این شگرد از طریق ایجاد ارتباط و وحدت بین اجزای کلام، سبب می‌شود که متن همچون زنجیری به هم پیوسته و از انسجام و هماهنگی برخوردار گردد و با توجه به اقتضای متن، دلالت‌ها و معانی گوناگونی را انتقال دهد (نک: صالح، ۲۰۱۱، ص. ۱۷).

در عبارت «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُوبَتِهِنَّ...» (نور/۳۱)، «به دلیل استثنای برخی موارد مجاز از نهی، با توجه به ناظر (کسی که به زن نگاه می‌کند)، نهی تکرار شده و تعبیر «وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ» برای تأکید بر سخن، دوباره ذکر شده است» (آلوسی، ۱۴۱۵، ج. ۹، ص. ۳۳۷).

در دو آیه ۳۰ و ۳۱ سوره نور، واژه «مؤمن» سه بار تکرار شده است: «قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ» (نور/۳۰) و «قُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ» و «وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (نور/۳۱). آلوسی در مورد این تکرار می‌گوید:

این تکرار تأکیدی برای به دست آوردن پاسخ مثبت است، زیرا وصف به

ایمان قطعاً موجب اطاعت می‌شود و دلیل آن این است که گناهان از صفت ایمان ناشی نمی‌شود (آلوسی، ۱۴۱۵، ج. ۹، ص. ۳۴۱).

می‌توان گفت حکمت این تکرار اهتمام به اندیشه‌ای خاص است، همان‌گونه که برای تأکید و استوارسازی به کار رفته تا انسان مؤمنی که از موعظه‌های خداوند غافل شده است، با خواندن این آیه هشداردهنده، بیدار و هوشیار گردد.

از دیگر پدیده‌ها ضمیرهای تکرارشونده در متن هستند که «از شکل‌های انسجام متنی به شمار رفته‌اند و با نقشی که ایفا می‌کنند، عمق ترکیب را به تصویر می‌کشند» (سعاد، ۲۰۱۰، ص. ۱۰۹ و ۱۲۳) و «به دلیل کوتاهی و رفع ابهام و سوء تفاهم، در گفتمان زبانی رواج دارد» (ابن جنی، ۱۹۸۳، ج. ۲، ص. ۱۹۲-۱۹۳).

عبدالمطلب نیز می‌گوید:

» درختِ ضمیر نسبت به مرجع خود، میوه‌های متعددی دارد که از جمله آن‌ها این است: در نتیجه جایگزینی اسم صریح با آنچه به اسم دلالت می‌کند، مرجع «فخامت» می‌یابد، گویی لازمه جایگزینی جدید است. همچنین میوه می‌تواند به حوزه «تحقیر» یا دیگر دلالت‌ها وارد شود که روابط سیاقی آن را قطعی و روشن می‌سازد (عبدالمطلب، ۱۴۱۰، ص. ۸).

کاربرد ضمیرهای تکرارشونده از شیوه‌های بیانی آیات حجاب، به ویژه در سوره نور است. مکی در مورد آیه ۳۱ سوره نور می‌گوید: «در کتاب خدا آیه دیگری نیست که بیش از این آیه ضمیر داشته باشد، به گونه‌ای که ۲۵ ضمیر مجرور و مرفوع برای زنان مؤمن به کار رفته است» (ابوحیان اندلسی، ۱۴۲۰، ج. ۸، ص. ۳۷؛ ابن عطیه اندلسی، ۱۴۲۲، ج. ۴، ص. ۱۸۰؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج. ۱۸، ص. ۱۷۱).

آیات حجاب شامل شمار زیادی از ضمیرهاست که به زنان و مردان مؤمن و همسران پیامبر بازمی‌گردد. تعداد این ضمیرها در آیات حجاب سوره نور بیش از ۳۰ مورد و در آیات حجاب سوره احزاب بیش از ۲۰ مورد است که این موضوع سبب پیوستگی و انسجام بیشتر در متن می‌گردد.

در سخن خداوند متعال: ﴿وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ آبَاءِ بُعُولَتِهِنَّ

أَوْ أَبْنَائِهِمْ أَوْ أَبْنَاءَ بُعُولَتِهِمْ أَوْ إِخْوَانِهِمْ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِمْ أَوْ بَنِي أَخَوَاتِهِمْ أَوْ نِسَائِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ أَوِ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْأَرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ» (نور/ ۳۱)، ضمیرهای «هن» به «المؤمنات» بازمی‌گردد و عبارت را از تکرار ۱۱ باره این واژه بی‌نیاز می‌سازد و پیوستگی و انسجام را برای متن به ارمغان می‌آورد. از سوی دیگر، کاربرد ضمیر به جای اسم، هوشیاری مخاطب را نسبت به موضوع حفظ می‌کند، چراکه همواره ذهن باید درگیر یافتن مرجع ضمیر باشد.

تکرار این ضمیر موسیقی هماهنگی در متن پدید می‌آورد. ضمیر «هن» متصل مجروری که به اسم مجرور اضافه شده، به این صورت تلفظ می‌شود: «- + ه + - + ن + + ن + - + ن + -»، به بیان دیگر، از قسمت عمیق حلق آغاز می‌شود و با اطباق اول زبان با لثه بالا (نقطه نزدیک به لب) پایان می‌یابد. این فاصله در تلفظ هر ضمیر تکرار شده است و سبب کشش سخن می‌شود و زمینه مکث بیشتر در کلام را فراهم می‌آورد.

همچنین، تکرار این عبارت «كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور/ ۵۸) به صورت «كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور/ ۵۹) را داریم که برای تأکید بر استحکام و حکمت احکام یاد شده آمده است.

علاوه بر این‌ها، خداوند متعال پس از بیان احکام، بر ضمانت اجرایی آن‌ها نیز به طور جداگانه و مکرر تأکید کرده است و این مقصود با ذکر صفات خداوند (سمیع، علیم، خبیر و...) تحقق یافته است، همچون این عبارات: «إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا يَصْنَعُونَ» (نور/ ۳۰)، «وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ» (نور/ ۵۸)، «وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ» (نور/ ۶۰)، «إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا» (احزاب/ ۵۵). استاد رافعی این نوع تکرار را از وجوه اعجاز قرآن می‌خواند و چنین می‌آورد:

اینجا معنای دقیق تحدی است. همه عرب‌ها در برابر این مقوله که همان تکرار است شگفت‌زده شده‌اند. این‌که در برخی آیات آمده که شیوه ادا متفاوت است، ولی در اصل یک معنا در عبارت‌های مختلف است، همان‌گونه که در... بسط موعظه و استوارسازی حجت و مانند آن است...، و این از روش‌های معروف عرب است، ولی آنان تنها در انواع محدودی... این روش را به کار برده‌اند که همه آن در کتاب‌های ادبیات و بلاغت ذکر شده است. با این وجود، ورود آن در قرآن، به دلیل قدرت شگفت‌انگیزی در قرآن که تنها به گمان آن را درمی‌یابند و به دلیل

ضعف شگفت‌انگیزی در خودشان که آن را نیز به گمان می‌شناسند، از جمله چیزهایی است که باعث عجز ذاتی عرب از رویارویی با آن شده و آن را بدون هیچ مقابله‌ای رها کرده‌اند، چراکه یک معنا در سبک خود به دو شکل یا شکل‌هایی وارد شده که هر یک از آن‌ها، از نظر جزئی یا کلی، با دیگری متفاوت است. این در حالی است که آنان از آوردن حتی یک شکل نیز عاجزند و به این صورت همواره در حالت عجز باقی مانده‌اند که طاقت ندارند و سخن نمی‌گویند (رافعی، ۱۹۷۳، ص. ۱۹۳).

تکرار در آیات حجاب، فراتر از صنعت ادبی، به عنوان ابزاری بیانی دارای نقش است:

الف. تأکید و مبالغه: تکرار برای تأکید بر اهمیت یک حکم یا مفهوم، مانند تکرار نهی در «لا یبدین» به کار رفته است تا اهمیت پوشش را در ذهن مخاطب تثبیت کند.

ب. انسجام متنی: تکرار ضمایر به ویژه در آیه ۳۱ سوره نور باعث ایجاد پیوند عمیق بین اجزای آیه شده است و از پراکندگی بیان جلوگیری می‌کند.

ج. ایجاد ریتم و موسیقی: تکرار آوایی مانند تکرار ضمیر «هن»، به کلام موسیقی خاصی می‌بخشد که هم جذابیت شنیداری ایجاد می‌کند و هم به حفظ و خاطر سپاری آیه کمک می‌نماید.

د. اقتصاد زبانی: کاربرد ضمیر به جای تکرار اسم مانند «هن» به جای «المؤمنات»، از اطالۀ کلام جلوگیری می‌کند و به متن ایجاز می‌بخشد.

این کاربردهای متنوع تکرار نشان‌دهنده آن است که این شگرد ادبی در کنار دیگر صنایع به صورت هدفمند در خدمت انتقال هرچه بهتر مفاهیم دینی و تربیتی قرار گرفته است.

۹-۱. التفات

با جست‌وجو در معنای التفات نزد اهل بلاغت می‌توان آن را این‌گونه تعریف کرد:

» انتقال از یک سبک به سبکی دیگر یا روی گرداندن از آن و بازگشت

به سوی چیزی دیگر است (فالح، ۱۹۸۴، ص. ۶۶).

این هنر بلاغی در قرآن در انواع گوناگون و با انگیزه‌های مختلف به کار گرفته شده است. در سخن خداوند متعال: «وَلَا يَضُرُّ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنْ يَدْعُوا بِهِمْ بِأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ لِيَعْلَمَ مَا يَخْفِي مِنْ رَبِّهِمْ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا

شدید مخاطب» می‌شود. این تغییر شنونده را از حالت انفعال خارج می‌کند و او را وامی‌دارد تا با دقت بیشتری به پیام گوش دهد.

ب. ایجاد تأکید و عاطفه‌افزایی: این تغییر سبک بر «اهمیت و فوریت پیام» تأکید می‌ورزد. خطاب مستقیم «ای مؤمنان!»، علاوه بر افزایش حس مسئولیت‌پذیری، بر صمیمیت و عاطفه موجود بین خداوند و بندگانش می‌افزاید و پیام را از حالت یک دستور خشک خارج می‌کند.

ج. تنوع بیانی و جلوگیری از یکنواختی: التفات با ایجاد تنوع در سبک بیان، از خستگی مخاطب جلوگیری می‌کند و جذابیت کلام را حفظ می‌نماید. این ویژگی به خصوص در متنی طولانی که احکام متعددی بیان می‌کند، بسیار حائز اهمیت است.

د. مراعات حال مخاطب و تربیت تدریجی: در آیه ۵۵ احزاب، التفات پس از برشمردن افرادی که رعایت حجاب در مقابل آنان لازم نیست، آمده است. این تغییر ناگهانی خطاب و امر مستقیم به تقوا، «نوعی اخطار و تلنگر تربیتی» است. پس از بیان یک حکم تسهیلی، بلافاصله با یک خطاب مستقیم، مخاطب را از سهل‌انگاری برحذر می‌دارد.

به این ترتیب، التفات در کنار دیگر صنایع بدیعی به صورت هدفمند و برای دستیابی به حداکثر تأثیرگذاری بیانی، عاطفی و تربیتی به کار رفته است. این شگرد یک بار دیگر نشان می‌دهد که فرم و ساختار آیات قرآن، به طور کامل در خدمت محتوا و اهداف هدایتی آن قرار دارد.

۱-۱۰. مشاکله

«مشاکله» در اصطلاح بلاغی عبارت است از این‌که «چیزی به دلیل هم‌نشینی واقعی یا فرضی با چیزی دیگر، به لفظ آن ذکر گردد» (خطیب قزوینی، بی‌تا، ص. ۳۶۰؛ نیز نک: طیبی، ۱۴۰۷، ص. ۳۴۷-۳۴۸). در سخن خداوند متعال: «إِنَّ دَلِكُمْ كَانَ يُؤْذِي النَّبِيَّ فَيَسْتَحْيِي مِنْكُمْ وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ» (احزاب/۵۳)، احساس حیا که به معنای تغییر حال و از صفات انسان به شمار می‌رود، از خداوند نفی شده است، چراکه خداوند متعال از هر نقص و تغییر مبرا است، همان‌گونه که در تفسیر المحرر الوجیز گفته شده:

» معنای «وَاللَّهُ لَا يَسْتَحْيِي» این نیست که آن‌گونه که از انسان سر می‌زند، از خداوند سر بزند، بلکه به این دلیل که «عامل حیا در خدا نیست»، از خدا نفی شده است (مقصود این است که فعل و انفعالات احساسی و بشری که موجب

حیا میشود، در خدا وجود ندارد، لذا گفته شده است خدا حیا نمیکند (ابن عطیه

اندلسی، ۱۴۲۲، ج. ۴، ص. ۳۹۶).

در البحر المحيط آمده است: «وَاللَّهِ لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ؛ یعنی این که بیرون کردن شما [از خانه پیامبر] حقی است که نباید از آن حیا کرد، همان گونه که حیا انسان را از برخی کارها بازمی دارد، همچنین گفته شده "لَا يَسْتَحْيِي مِنَ الْحَقِّ" به معنای "لَا يَمْتَنِعُ" (باز نمی ایستد و امتناع نمی ورزد) است که به شیوه مقابله (مشاکله) این گونه بیان شده است» (ابوحیان اندلسی، ۱۴۲۰، ج. ۸، ص. ۵۰۰؛ نک: آلوسی، ۱۴۱۵، ج. ۱۱، ص. ۲۴۷). مشاکله به این شکل، موضوع را برای فهم مخاطب نزدیک و ملموس می سازد و از سوی دیگر، نشان می دهد که چگونه ابزارهای گوناگون بیانی، حتی اگر به قیمت مشاکله بین خالق و مخلوق تمام شود، با هدف رساندن مخاطب به راه رستگاری به کار گرفته شده اند.

کاربرد مشاکله در این آیه، نمونه ای استثنایی و عمیق از «نزول قرآن به سطح فهم بشری» است. این شگرد بلاغی چندین کارکرد مهم دارد:

الف. تقریب معنا به ذهن بشری: خداوند که منزّه از هرگونه احساس و تغییر حالی است، خود را در قالب عباراتی توصیف می کند که برای انسان قابل درک است: «لا یستحیی». این کار پیام الهی را به جهان بینی انسانی نزدیک می کند و درک آن را ممکن می سازد.

ب. ایجاد مقایسه و تقابل آموزنده: مشاکله در این آیه اساساً تقابلی معنا دار ایجاد می کند:

حیای پیامبر از مردم، که نشان دهنده ادب و خلق والای ایشان است.

عدم حیای خداوند از حق، که نشان دهنده عظمت، قاطعیت و اجرای بی چون و چرای عدالت است.

این تقابل به مخاطب می آموزد که اگرچه حیا و ادب در جای خود فضیلتی بزرگ است، اما نباید مانع از اجرای حق و بیان حقیقت شود.

ج. توجیه حکم با زبانی خوشایند: حکم «ترک میهمانی طولانی» که ممکن است برای برخی سنگین باشد، با این شیوه بیان، «به گونه ای منطقی و عاطفی» توجیه می شود. به میهمانان فهمانده می شود که این حکم، نه از روی بی احترامی، که برای رعایت حریم پیامبر و قاطعیت در اجرای حق است. د. درس تربیتی در بیان حق: این آیه به صورت غیرمستقیم یک اصل مهم ارتباطی و اجتماعی را آموزش می دهد: باید بین «رعایت ادب و احساسات دیگران» و «قاطعیت در اجرای حق و عدالت»

تعاادل برقرار کرد. گاهی برای اجرای حق باید از برخی ملاحظات اجتماعی، که البته از روی ادب است، گذشت.

ه. نشان دادن انعطاف‌پذیری زبان قرآن: قرآن برای هدایت انسان از هیچ ابزار مشروعی حتی اگر به معنای سخن گفتن درباره‌ی خداوند به زبان انسان باشد، دریغ نمی‌ورزد. این نشان از رحمت و لطف خداوند برای رساندن پیام خود به بندگانش دارد. در نتیجه، مشاکله در این آیه فقط صنعت ادبی نیست، بلکه «ابزاری است برای تقریب معنوی و تربیتی». خداوند با به‌کارگیری زبانی انسانی، هم حرمت پیامبرش را نگاه می‌دارد، هم قاطعیت در حق را می‌آموزاند و هم اهمیت رعایت حریم‌ها را حتی برای خود متذکر می‌شود. اینجاست بلاغت در اوج خود و در خدمت تعلیم و تربیت به کار رفته است.

نتیجه‌گیری

بر پایه‌ی بررسی‌های توصیفی - تحلیلی انجام شده در حوزه‌ی زیبایی‌شناختی آیات حجاب، پژوهش حاضر به این نتیجه دست یافت که این آیات افزون بر دلالت‌های صریح فقهی، از شبکه‌ای هدفمند و پیچیده از صور خیال و شگردهای بلاغی بهره برده‌اند که به شکلی منسجم و وحدت یافته با مضمون حکمی خود، در خدمت تبیین، تأکید، اقناع و درونی‌سازی این احکام قرار گرفته‌اند. ظرافت‌های تصویری و زیبایی‌شناختی گوناگونی در قالب مجاز، تشبیه، کنایه، تعدد لفظ و معنا، حذف، تکرار، مقابله، التفات و مشاکله در متن آیات به کار رفته‌اند. تحلیل این موارد نشان داد که هریک از این ابزارها نه به صورت پراکنده و تزیینی، بلکه به مثابه حلقه‌های به هم پیوسته‌ای عمل می‌کنند که شکل، محتوا و مقصود نهایی را تکمیل می‌کنند. این تصویرسازی‌ها همانند پلی ارتباطی، خلأ ناشی از نبود لحن و زبان بدن در متن نوشتاری را پیر می‌کند و مفاهیم انتزاعی فقهی را به تصاویر حسی و ملموس تبدیل می‌نماید. هریک از این تصاویر با بزرگ‌نمایی هدفمند جوانب خاصی از حکم، به تدقیق معنا و ایجاد دلالت‌های ضمنی عمیق می‌پردازند. این پژوهش نشان داد که آیات فقهی قرآن که پیش‌تر عمدتاً از جنبه‌ی استنباط احکام مورد توجه بودند، در واقع، متونی چندلایه‌اند که هنر را در خدمت هدایت قرار داده‌اند. این یافته علاوه بر آشکار کردن بعد جدیدی از اعجاز بیانی قرآن در حیطه‌ی آیات الاحکام، می‌تواند الهام‌بخش رویکردی جامع‌نگر در تدریس، تفسیر و

تبلیغ احکام دینی باشد؛ رویکردی که در آن زیبایی‌شناسی و فقه، نه در تقابل، که در تعاملی سازنده برای نیل به هدف غایی قرآن، یعنی هدایت و تربیت انسان قرار می‌گیرند.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

در نگارش مقاله هیچ‌گونه کمک مالی مشخصی از نهادهای تأمین مالی در بخش‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نشده است.

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش نویسنده در ترجمه چکیده به انگلیسی و ویرایش زبانی، از هوش مصنوعی deepseek به عنوان دستیار، و با نظارت و تأیید انسانی استفاده کرده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسنده این مقاله تعارض منافع ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسنده از جعل داده‌ها، تحریف، سرقت علمی و هرگونه سوءرفتار پژوهشی اجتناب کرده و اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید اوست.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

هیچ داده‌ای در دسترس نیست.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. ابن جنی، ابوالفتح. (۱۹۸۳م). **الخصائص**، (تحقیق محمد علی النجار). بیروت: عالم الكتب.
۲. ابن رشيق، ابوعلى حسن قيروانى. (۱۹۸۱م). **العمدة في محاسن الشعر و آدابه و نغده**، (تحقیق محمد محيى الدين عبد الحميد، چاپ ۵). بیروت: دار الجیل.
۳. ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی تا). **التحرير و التنوير**. بی جا: بی تا.
۴. ابن عطية اندلسی، عبد الحق بن غالب. (۱۴۲۲ق). **المحرر الوجيز في تفسير الكتاب العزيز**، (تحقیق عبدالسلام عبدالشافى محمد، چاپ ۱). بیروت: دار الكتب العلمية.
۵. ابوحیان اندلسی، محمد بن يوسف. (۱۴۲۰ق). **البحر المحيط في التفسير**، (تحقیق صدقی محمد جمیل). بیروت: دار الفكر.
۶. آلوسی، حذام جمال الدین. (۱۹۹۰م). **التضاد في شعر ابن المعتز**. الأستاذ. المجلد ۵، ص. ۱۰۰-۱۲۸.
۷. آلوسی، سید محمود. (۱۴۱۵ق). **روح المعانى في تفسير القرآن العظيم**، (تحقیق علی عبدالباری عطية، چاپ ۱). بیروت: دار الكتب العلمية.
۸. بدوی، احمد. (۲۰۰۵م). **من بلاغة القرآن**. مصر: نهضة مصر.
۹. بیضاوی، عبدالله بن عمر. (۱۴۱۸ق). **أنوار التنزيل و أسرار التأويل**، (تحقیق محمد عبدالرحمن المرعشلی، چاپ ۱). بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۱۰. جاحظ، ابوعثمان عمرو بن بحر. (بی تا). **البيان والتبيين**، (تحقیق عبدالسلام هارون). بیروت: دار الجیل.
۱۱. جصاص. (۱۴۱۵ق). **أحكام القرآن**، (تحقیق عبدالسلام محمد علي شاهين، چاپ ۱). بیروت: دار الكتب العلمية.
۱۲. جرجانی، عبدالقاهر. (۱۴۲۴ق). **دلائل الإعجاز**، (تحقیق و تعليق محمود شاکر، چاپ ۵). قاهره: مكتبة الخانجي.
۱۳. جرجانی، عبدالقاهر. (۱۹۵۴م). **أسرار البلاغة**، (تحقیق: ه. ريتو). استانبول: وزارة المعارف.
۱۴. حلوة، نوال بنت ابراهيم بن محمد. (۲۰۰۶م). **التقابل الدلالي؛ دراسة نظرية تطبيقية في سورة النساء. علوم اللغة**. ۲۹ (۲)، ص. ۱۳۵-۲۰۲.
۱۵. خطيب قزوينی. (بی تا). **الإيضاح لتلخيص المفتاح**، (تحقیق محمد عبدالمنعم الخفاجی). بیروت: دار الكتاب اللبناني.
۱۶. راجحی، شرف الدين علی. (۲۰۰۲م). **في علم اللغة عند العرب و رأي علم اللغة الحديث**. مصر: دار المعرفة الجامعية.
۱۷. رافعی، مصطفى صادق. (۱۹۷۳م). **إعجاز القرآن و البلاغة النبوية**، (چاپ ۹). بیروت: دار العربی.

۱۸. رضایی، غلامعباس؛ حسینی، سید پیمان. (۱۳۹۰ش). تصویرپردازی هنری در قرآن با تکیه بر تشبیه، مجاز، استعاره و کنایه. پژوهشنامه نقد ادب عربی، شماره ۳، ص. ۱۴۳-۱۶۵.
۱۹. زحیلی، وهبة بن مصطفى. (۱۴۱۸ق). التفسیر المنیر فی العقیدة و الشریعة و المنهج. (چاپ دوم). بیروت - دمشق: دار الفکر المعاصر.
۲۰. زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷ق). الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. (چاپ ۳). بیروت: دار الکتب العربی.
۲۱. سعادت، حمیتی. (۲۰۱۰م). مسرحیة بلال بن رباح لمحمد العید آل خلیفة. مذكرة لنیل شهادة الماجستير، اشراف: لمبارکیة صالح، جامعة الحاج لخضر(باتنة)..
۲۲. سکاکی، یوسف بن ابی بکر. (۱۴۰۰ق). مفتاح العلوم، (چاپ ۱). بغداد: دار الرسالة.
۲۳. سلیمان، فتح الله احمد. (۲۰۰۸م). الأسلوبیة: مدخل نظری و دراسة تطبیقیة، (چاپ ۱). قاهره: دار الآفاق العربیة.
۲۴. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۷۲ش). صور خیال در شعر فارسی، (چاپ ۵). تهران: انتشارات آگاه.
۲۵. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۵ش). موسیقی شعر. تهران: انتشارات آگاه.
۲۶. قطب، سید. (۱۴۱۲ق). فی ظلال القرآن، (چاپ ۱۷). قاهره: دار الشروق.
۲۷. قطب، سید. (۱۴۲۳ق). التصویر الفنی فی القرآن، (چاپ ۱۶). قاهره: دار الشروق.
۲۸. صادقی فدکی، سید جعفر. (۱۳۹۰ش). بررسی و نقد پنج دیدگاه مطرح درباره تعداد آیات الاحکام قرآن کریم. پژوهش های فقهی، ۷(۱)، ۳۵-۶۶.
۲۹. صالح، لعلوحی. (۲۰۱۱م). الظواهر الأسلوبیة فی شعر نزار قبانی. مجلة كلية الآداب و اللغات، جامعة محمد خضیر بسكرة، العدد الثامن.
۳۰. طباطبایی، سید محمد حسین. (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن، (چاپ ۵). قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۳۱. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۲ش). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، (تحقیق و مقدمه محمد جواد بلاغی، چاپ ۳). تهران: ناصر خسرو.
۳۲. طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۷۷ش). تفسیر جوامع الجامع، (چاپ ۱). تهران: دانشگاه تهران.
۳۳. طیبی، شرف الدین. (۱۴۰۷ق). التبیان فی علم البیان، (تحقیق هادی عطیة، چاپ ۱). بیروت: عالم الکتب.
۳۴. عبد التواب، صلاح الدین. (۱۹۹۸م). الصورة الأدبیة فی القرآن الکریم، (چاپ ۱). مصر: الشركة المصریة العالمیة.
۳۵. عبدالرحمن، مروان محمد سعید. (۲۰۰۶م). دراسة أسلوبیة فی سورة الکهف. قُدمت هذه الأطروحة استكمالاً لمتطلبات درجة الماجستير فی اللغة العربیة وآدابها. إشراف: خلیل عودة. جامعة النجاح الوطنیة. کلیة الدراسات العلیا. نابلس، فلسطین.

۳۶. عبدالمطلب، محمد. (۱۴۱۰ق). دور الضمیر فی إنتاج الدلالة (دراسة أسلوبية فی دیوان محمد أبوسنة). إبداع، ۸ (۵-۶)، ص. ۵-۱۶.
۳۷. عصفور، جابر احمد. (۱۹۷۴م). الصورة الفنية فی التراث النقدي و البلاغة. قاهره: دار الثقافة للطباعة و النشر.
۳۸. فالح، جلیل رشید. (۱۹۸۴م). فن الالتفات فی مباحث البلاغیین. مجلة آداب المستنصرية، العدد ۹، ص. ۴۷-۷۰.
۳۹. فضل الله، سید محمد حسین. (۱۴۱۹ق). تفسیر من وحی القرآن، (چاپ ۲). بیروت: دار الملائک للطباعة و النشر.
۴۰. فیود، بسیونی عبدالفتاح. (۲۰۰۴م). علم المعانی، (چاپ ۳). قاهره: مؤسسة المختار.
۴۱. کاظمی، فاضل. (بی تا). مسالک الأفهام إلى آیات الأحكام. قم: نشر مرتضوی.
۴۲. گرایلی، محمد باقر؛ مبارز، نجمه. (۱۴۰۲). زیبایی های تعابیر قرآنی در آیات اِرت. آرایه های ادبی قرآن، (۱)، ص. ۱۰۷-۱۲۸. <https://doi.org/10.22034/aaq.2023.7305>
۴۳. محلی، جلال الدین؛ سیوطی، جلال الدین. (۱۴۱۶ق). تفسیر الجلالین، (چاپ ۱). بیروت: مؤسسة النور للطبوعات.
۴۴. مشکین فام، بتول؛ جلالی کندی، سهیلا؛ ولایتی، مریم. (۱۳۹۵ش). قاعده «تصویردازی هنری سید قطب» به تفکیک سوره های مکی و مدنی (با محوریت سوره های مدثر و منافقون. آموزه های قرآنی، ۱۳ (۲۳)، ص. ۱۲۹-۱۵۰.
۴۵. مصطفی، ابراهیم؛ زیات، احمد؛ عبدالباقر، حامد؛ نجار، محمد. (۱۹۸۵م). المعجم الوسیط، (چاپ ۳). مصر: مجمع اللغة العربية، شركة الإعلانات الشرقية.
۴۶. معین، جواد؛ پروین، نورالدین؛ و خرقانی، حسن. (۱۴۰۱ش). سبک شناسی لایه ای آیات جهاد براساس تحلیل فنوسمانتیک (مطالعه موردی: واژه جهاد و مشتقات آن). تحقیقات علوم قرآن و حدیث، ۱۹ (۲)، ۲۱۹-۲۵۱. <https://doi.org/10.22051/tqh.2021.36308.3233>
۴۷. الملائكة، نازک. (۱۹۵۲م). فضایا الشعر المعاصر. بیروت: دار الآداب.
۴۸. ممیزی، سعیده. (۱۳۹۲ش). آیات الحجاب فی تفاسیر القرآن الکریم؛ دراسة أسلوبية. پایان نامه کارشناسی ارشد، (راهنما: کبری روشنفکر). دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات.
۴۹. ممیزی، سعیده؛ روشنفکر، کبری؛ پروینی، خلیل؛ و سادات الحسینی، راضیه سادات. (۱۴۳۶ق). الدراسة الصوتية فی لغة القرآن ودلالاتها فی الآيات الفقهية (آیات الحجاب نموذجاً). آفاق الحضارة الإسلامية، ۱۷ (۲)، ص. ۵۹-۸۵.
۵۰. ممیزی، سعیده؛ روشنفکر، کبری؛ پروینی، خلیل؛ و سادات الحسینی، راضیه سادات. (۱۴۳۵ق). لغة القرآن الکریم ونظام الفواصل (فی سورتي النور والأحزاب). المصباح، العدد الثامن عشر، ص. ۱۳۷-۱۵۵.

۵۱. ممیزی، سعیده؛ سیدی، سید حسین؛ و حیدریان شهری، احمد رضا. (۱۴۰۱ ش). گفتمان‌کاوی تطبیقی متن به مثابه تحلیل جامع قرآن و مطالعات قرآنی (موردکاوی آیه ۳۰ و ۳۱ سوره نور و تفاسیر منتخب). *آموزه‌های قرآنی*، ۱۹(۳۶)، ص. ۲۱۷-۲۴۰. <https://doi.org/10.30513/qd.2021.1822.1374>
۵۲. میمندی، وصال؛ شریفی فر، شکوفه. (۱۳۹۶ ش). تبارشناسی واژه قرآنی صلاة. *پژوهش‌های زبان‌شناسی قرآن*، ۱(۶)، ۶۹-۸۶. <https://doi.org/10.22108/nrgs.2017.21524>
۵۳. هاشمی، احمد. (۱۳۸۵ ش). *جواهر البلاغة*، (ترجمه حسن عرفان، چاپ ۷). قم: نشر بلاغت.

References

The Holy Quran. [In Arabic]

1. Abū Ḥayyān al Andalusī, M. ibn Y. (1999). *Al baḥr al muḥiṭ fi al tafsīr* [The surrounding ocean in exegesis] (Ṣ. M. Jamīl, Ed.). Beirut: Dār al Fikr. [In Arabic]
2. Al Ālūsī, Ḥ. J. al D. (1990). *Al taḍādd fi shi'r Ibn al Mu'tazz* [Antonymy in the poetry of Ibn al Mu'tazz]. *Al Ustādh*, 5, 100–128. [In Arabic]
3. Al Ālūsī, S. M. (1995). *Rūḥ al ma'ānī fi tafsīr al Qur'ān al 'aẓīm* [The spirit of meanings in the exegesis of the great Quran] ('A. 'Abd al Bārī 'Aṭiyyah, Ed.). Beirut: Dār al Kutub al 'Ilmiyyah. [In Arabic]
4. Al Bayḍāwī, 'A. ibn 'U. (1997). *Anwār al tanzīl wa asrār al tawīl* [The lights of revelation and the secrets of interpretation] (M. 'A. al Raḥmān al Mar'ashlī, Ed.). Beirut: Dār Iḥyā' al Turāth al 'Arabī. [In Arabic]
5. Al Ḥulwah, N. b. I. b. M. (2006). *Al taqābul al dalālī: Dirāsah naẓariyyah taṭbīqiyyah fi sūrat al nisā'* [Semantic opposition: A theoretical and applied study in Sūrat al Nisā']. *'Ulūm al Lughah*, 9(2), 135–202. [In Arabic]
6. Al Jāḥiẓ, A. 'U. 'A. b. B. (n.d.). *Al bayān wa al tabyīn* [Clarity and clarification] ('A. al Salām Hārūn, Ed.). Beirut: Dār al Jīl. [In Arabic]
7. Al Jaṣṣāṣ. (1995). *Aḥkām al Qur'ān* [Rulings of the Quran] ('A. al Salām M. 'A. Shāhīn, Ed.). Beirut: Dār al Kutub al 'Ilmiyyah. [In Arabic]
8. Al Jurjānī, 'A. al Q. (1954). *Asrār al balāghah* [Secrets of eloquence] (H. Reuter, Ed.). Istanbul: Ministry of Education. [In Arabic]
9. Al Jurjānī, 'A. al Q. (2004). *Dalā'il al i'jāz* [Proofs of inimitability] (M. Shākir, Annot.) (5th ed.). Cairo: Maktabat al Khānjī. [In Arabic]
10. Al Khaṭīb al Qazwīnī. (n.d.). *Al iḍāḥ li talkhīṣ al miftāḥ* [Clarification of the summary of the key] (M. 'A. al Mun'im al Khafājī, Ed.). Beirut: Dār al Kitāb al Lubnānī. [In Arabic]
11. Al Rāfi'i, M. Ṣ. (1973). *I'jāz al Qur'ān wa al balāghah al nabawiyyah* [The inimitability of the Quran and prophetic eloquence] (9th ed.). Beirut: Dār al 'Arabī. [In Arabic]
12. Al Rājihī, S. al D. 'A. (2002). *'Ilm al lughah 'inda al 'Arab wa ray' ilm al lughah al ḥadīth* [Linguistics among the Arabs and modern linguistic theory]. Alexandria: Dār al Ma'rifah al Jāmi'iyyah. [In Arabic]

13. Badawī, A. (2005). *Min balāghat al Qur'ān* [On the eloquence of the Quran]. Cairo: Nahḍat Miṣr. [In Arabic]
14. Darāz, Ṣ. 'U. (1996). *Tāammulāt fī al tashbīh al Qur'ānī wa samātiḥ al balāghiyah* [Reflections on Quranic simile and its rhetorical features]. Faculty of Arabic Language, Cairo, 12, 357–393. [In Arabic]
15. Ibn 'Ashūr, M. al Ṭ. (n.d.). *Al taḥrīr wa al tanwīr* [Liberation and enlightenment]. [In Arabic]
16. Ibn 'Aṭīyyah al Andalusī, 'A. al Ḥ. b. G. (2001). *Al muḥarrar al wajīz fī tafsīr al kitāb al 'azīz* [The concise redaction in the exegesis of the noble book] ('A. al Salām 'A. al Shāfi M., Ed.). Beirut: Dār al Kutub al 'Ilmiyyah. [In Arabic]
17. Ibn Jinnī, A. al F. (1983). *Al khaṣā'is* [The characteristics] (M. 'A. al Najjār, Ed.). Beirut: 'Ālam al Kutub. [In Arabic]
18. Ibn Rashīq, A. 'A. al Ḥ. al Q. (1981). *Al 'umda fī maḥāsin al shi'r wa ādābihi wa naqdihi* [The mainstay of the beauties, ethics, and criticism of poetry] (M. M. al D. 'A. al Ḥamīd, Ed.) (5th ed.). Beirut: Dār al Jīl. [In Arabic]
19. Rezā'ī, G. '., & Ḥosseini, S. P. (2011). Artistic imagery in the Qur'an with emphasis on simile, metonymy, metaphor, and allusion. *Pazhūheshnāmeḥ ye Naqd e Adab e 'Arabī*, 3, 143–165. [In Persian]
20. Al Zuḥaylī, W. b. M. (1997). *Al tafsīr al munīr fī al 'aqīdah wa al sharī'ah wa al manhaj* [The luminous exegesis in creed, law, and methodology] (2nd ed.). Beirut–Damascus: Dār al Fikr al Mu'āṣir. [In Arabic]
21. Al Zamakhsharī, J. A. A. al Q. M. b. 'U. (1987). *Al kashshāf 'an ḥaqā'iq ghawāmiḍ al tanzīl* [The unveiler of the truths of the obscurities of revelation] (3rd ed.). Beirut: Dār al Kitāb al 'Arabī. [In Arabic]
22. Ḥamīti, S. (2010). *Masraḥiyyat Bilāl ibn Rabāḥ li Muḥammad al 'Īd Āl Khalīfah* [The play of Bilāl ibn Rabāḥ by Muḥammad al 'Īd Āl Khalīfah] (Master's thesis, supervised by Ṣ. Lambārkiyyah). Batna: University of Hadj Lakhdar. [In Arabic]
23. Al Sakkākī, Y. b. A. B. (1981). *Miftāḥ al 'ulūm* [The key to the sciences] (1st ed.). Baghdad: Dār al Risālah. [In Arabic]
24. Sulaymān, F. A. (2008). *Al uslūbiyyah: Madkhal naẓarī wa dirāsah taṭbīqiyyah* [Stylistics: A theoretical introduction and applied study] (1st ed.). Cairo: Dār Āfāq 'Arabiyyah. [In Arabic]

25. Shafī'ī Kadkanī, M. R. (1993). *Şowar e khiyāl dar she'r e fārsī* [Imagery in Persian poetry] (5th ed.). Tehran: Āgāh Publications. [In Persian]
26. Shafī'ī Kadkanī, M. R. (2006). *Mūsīqī ye she'r* [The music of poetry]. Tehran: Āgāh Publications. [In Persian]
27. Qutb, S. (2002). *Al taşwīr al fannī fī al Qur'ān* [Artistic imagery in the Quran] (16th ed.). Cairo: Dār al Shurūq. [In Arabic]
28. Şādiqī Fadakī, S. J. (2011). A study and critique of five prominent views on the number of legal verses in the Holy Qur'an. *Fiqh Researches*, 7(1), 35–66. [In Persian]
29. Şāliḥ, L. (2011). *Al ẓawāhir al uslūbiyyah fī shi'r Nizār Qabbānī* [Stylistic phenomena in the poetry of Nizār Qabbānī]. *Journal of the Faculty of Arts and Languages, University of Mohamed Khider Biskra*, 8. [In Arabic]
30. Ṭabāṭabā'ī, S. M. H. (1996). *Al mizān fī tafsīr al Qur'ān* [The balance in Quranic exegesis] (5th ed.). Qom: Daftar e Intishārāt e Islāmī, Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic]
31. Ṭabrisī, F. b. H. (1993). *Majma' al bayān fī tafsīr al Qur'ān* [Compendium of elucidation in Quranic exegesis] (M. J. Balāghī, Intro.) (3rd ed.). Tehran: Nāşir Khusraw Publications. [In Arabic]
32. Ṭabrisī, F. b. H. (1998). *Tafsīr jawāmi' al jāmi'* [Exegesis of the compendium of compendiums] (1st ed.). Tehran: University of Tehran Press and Qom Seminary Publications. [In Arabic]
33. Al Ṭibī, S. al D. (1987). *Al tibyān fī 'ilm al bayān* [Clarification in the science of eloquence] (H. 'Aṭīyyah, Ed.) (1st ed.). Beirut: 'Ālam al Kutub. [In Arabic]
34. 'Abd al Tawwāb, Ş. al D. (1995). *Al şūrah al adabiyyah fī al Qur'ān al karīm* [The literary image in the Holy Quran] (1st ed.). Cairo: The Egyptian International Publishing Company. [In Arabic]
35. 'Abd al Tawwāb, Ş. al D. (1998). *Al şūrah al adabiyyah fī al Qur'ān al karīm* [The literary image in the Holy Quran] (1st ed.). Egypt: Al Sharika al Mişriyyah al 'Ālamiyyah. [In Arabic]
36. 'Abd al Raḥmān, M. M. S. (2006). A stylistic study of *Sūrat al Kahf* (Master's thesis, supervised by K. 'Awdah). Nablus: An Najah National University, Faculty of Graduate Studies. [In Arabic]

37. 'Abd al Muṭṭalib, M. (1990). The role of the pronoun in the production of meaning: A stylistic study in the dīwān of Muḥammad Abū Sannah. *Ibdā'*, 8(5–6), 5–16. [In Arabic]
38. 'Aṣṣūr, J. A. (1974). *Al ṣūrah al fanniyyah fī al turāth al naqdī wa al balāghī* [The artistic image in critical and rhetorical heritage]. Cairo: Dār al Thaḳāfah for Printing and Publishing. [In Arabic]
39. Fāliḥ, J. R. (1984). The art of iltifāt in the studies of rhetoricians. *Ādāb al Mustanṣiriyyah*, 9. [In Arabic]
40. Faḍl Allāh, S. M. Ḥ. (1998). *Tafsīr min waḥy al Qur'ān* [Exegesis from the inspiration of the Quran] (2nd ed.). Beirut: Dār al Malāk. [In Arabic]
41. Fayyūd, B. 'A. al F. (2004). *'Ilm al ma'ānī* [The science of meanings] (3rd ed.). Cairo: Mu'assasat al Mukhtār. [In Arabic]
42. Kāzīmī, F. (n.d.). *Masālik al afhām ilā āyāt al aḥkām* [Paths of understanding to the verses of rulings]. Mortazaḅavī Publishing. [In Arabic]
43. Gerāylī, M. B., & Mobārez, N. (2023). The aesthetic features of Qur'anic expressions in the verses of inheritance. *Quranic Literary Devices Quarterly*, 1(1), 107–128. <https://doi.org/10.22034/AAQ.2023.7305> [In Persian]
44. Al Maḥallī, J. al D., & Al Suyūṭī, J. al D. (1995). *Tafsīr al jalālayn* [Exegesis of the two Jalāls] (1st ed.). Beirut: Mu'assasat al Nūr li l Maṭbū'āt. [In Arabic]
45. Meshkīn Fām, B., Jalālī Kandarī, S., & Valāyatī, M. (2016). The principle of 'Sayyid Quṭb's artistic imagery' in Makkan and Medinan surahs (with focus on al Muddaththir and al Munāfiqūn). *Quranic Teachings*, 13(23), 129–150. [In Persian]
46. *Al mu'jam al wasīṭ* [The intermediate dictionary]. (1985). Arabic Language Academy (3rd ed.). Cairo: Sharikat al l'ānāt al Sharqiyyah. [In Arabic]
47. Mo'in, J., Parvīn, N. al D., & Kherāqānī, H. (2022). Layered stylistics of the verses of jihād based on phono semantic analysis (case study: Jahd and its derivatives). *Quranic and Hadith Studies*, 19(2), 219–251. <https://doi.org/10.22051/TQH.2021.36308.3233> [In Persian]
48. Al Malā'ikah, N. (1952). *Qaḍāyā al shi'r al mu'āṣir* [Issues of contemporary poetry]. Beirut: Dār al Ādāb. [In Arabic]
49. Mumayyizī, S. (2013). The verses of ḥijāb in Qur'anic exegesis: A stylistic study (Master's thesis, supervised by K. Roshanfekar). Tarbiat Modares University, Faculty of Literature. [In Persian]

50. Mumayyizī, S., & colleagues. (2015). Phonetic studies of Qur'anic language and their semantic implications in juristic verses (with emphasis on the verses of ḥijāb). *Āfāq al Ḥadārah al Islāmiyyah*, 17(2), 59–85. [In Arabic]
51. Mumayyizī, S., & colleagues. (2014). The Qur'anic language and the system of verse endings (in *Sūrat al Nūr* and *al Aḥzāb*). *Al Miṣbāḥ*, 18, 137–155. [In Arabic]
52. Mumayyizī, S., & colleagues. (2022). Comparative discourse analysis of text as a comprehensive Qur'anic analytical method. *Quranic Teachings*, 19(36), 217–240. <https://doi.org/10.30513/QD.2021.1822.1374> [In Persian]
53. Meymandī, V., & Sharīfī Far, S. (2017). A genealogy of the Qur'anic word ṣalāh. *Quranic Linguistics Research*, 6(1), 69–86. [In Persian]
54. Al Hāshimī, A. (2006). *Jawāhir al balāghah* [Jewels of eloquence] (H. 'Irfān, Trans.) (7th ed.). Qom: Balāghat Publishing. [In Arabic]